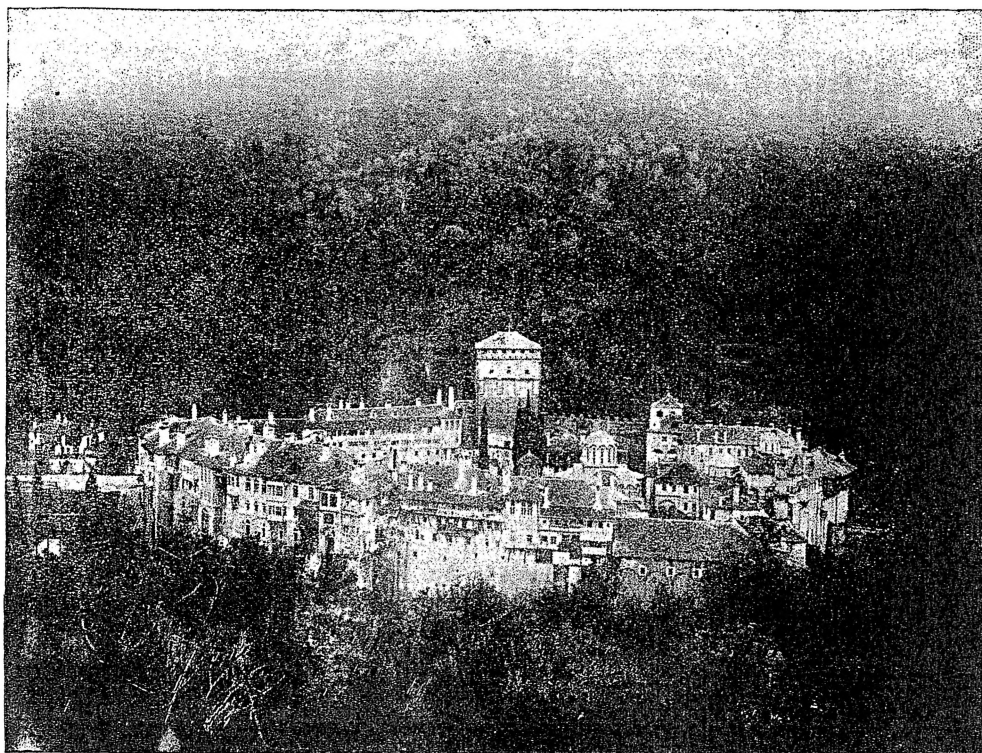

СВЕТОГОРСКИ АЗИЛИ

ЗА СРПСКЕ ВЛАДАОЦЕ И ВЛАСТЕЛУ ПОСЛЕ КОСОВСКЕ БИТКЕ.

Сл. 1. — Српски манастир Хиландар у Св. Гори.

Средњевековни владатоци и властела српска из Рашке, Македоније, Зете, Босне и Хума, прогоњени из своје земље, налазили су већ од XI века уточиште у тврдом граду Дубровнику, коме су сви околни господари признавали међународно право азила. Тамо су они, пре свега, склањали своје ризнице — сребро, злато и друге драгоцености, жене и децу; а у крајњој нужди и сами су прибегавали у Дубровник.

То утицање и склањање у Дубровник било је нарочито интензивно после Косовске битке и током прве половине XV века, кад су Турци продирали у све наше области на Балкану, прво само пљачкајући и отимајући, а за тим и подвлашћујући све земље расцепканих српских државица под своју власт. У томе периоду, када су поједини владатоци српских држава остајали и без покретног блага, с којим би се могли издржавати за живота свога и својих

у Дубровнику или у којем другом граду у Европи, бивала је и Св. Гора све више уточиште многих, који су раније, док су били у власти и моћи, стицали тамо у појединим манастирима нарочита ктиторска права, богатим даривањем села и људи, читавих властелинстава у својим областима, или давањем сталне годишње помоћи у сировом сребру или кованом новцу; а најзад и једнократним откупом т. зв. аделфата или братственога дела, потребног за издржавање у манастиру.

О Дубровнику, као уточишту српских владалаца и властеле, говорићу посебно; а овом приликом поменућу само неколико примера из времена пре и после Косовске битке. — У њему су, на име, нашли прибежиште крајем XI века браћа и остали рођаци хумскога кнеза Бранислава, прогоњени од свог стричевића краља Бодина; зетска кнегиња Десислава, са својом пратњом, бежећи пред Немањиним људима (1189); жена хумскога кнеза Мирослава (око 1190 и доцније); рашки краљ Радослав (1234); краљица Белослава, супруга краља Владислава, са децом (1243 и доцније); Јелисавета, удовица босанскога бана Стефана Котроманића, а кћерка краља Драгутина, са своја три сина (1302); бугарска царица Ана (Неда), супруга цара Михаила, а кћерка краља Милутина, са синовима (1331); и т. д.

Пред катастрофу на Марици (1371) српски македонски краљ Вукашин склонио је један део свога блага у Дубровник; а после погибије његовог најстаријег сина и наследника краља Марка на Ровинама (1394), његови млађи синови, Андрија и Дмитар, прогнани од Турака из Прилепа и отаџбине, склонили су се у Дубровник, где су примили очеву оставину и са њом прешли у службу угарскоме краљу...

А после катастрофе на Косову Пољу (1389), када је из темеља пољуљана готово сва политичка и финансијска снага српскога народа, одмах су се обратили Дубровчанима и удовица кнеза Лазара, кнегиња Милица, и зет кнежев Вук Бранковић с молбама: да им се осигура прибежиште у Дубровнику, за случај да од Турака или кога било другог прогнани буду из својих области. Дубровачки сенат одговорио је кнегињи Милице, већ 12 октобра 1389 год., да ће њу и децу њену у свако доба радо примити и заштити у своме граду;¹ јер, — како веле у једном доцнијем писму од 7 децембра 1395 год., — „Дубровник в' свакоје време јесті кућа ваша, како што је бил цара Сѣефана и свейшочившаго кнеза (Лазара) и друге госйоде србске“.² Вуку су одговорили такође одмах и већ 9 маја 1390 год. склопили су с њим и уговор о томе; па му, под заклетвом кнеза и властеле, издали и свечану повељу: да ће његово и његове жене и деце благо примити у „поклад;“ да то благо може стојати у Дубровнику колико Вуку и његовима буде воља; да га могу у свако време подићи и да Дубровчани с тим благом неће учинити „ниједнога лукавства,“ нити га дати иком другом сем „господину Влку и госпођи Мари и њих синовом“ или онима којима они нареду. Сем тога, настављају Дубровчани, за случај „ако ли би дошло до тогај времена, шта Бог не дај, тер не узможе господин Влк држати земљу српску, ну га иждену Угри или Турци или тко ини“ одлучују и куну се на то: да ће лично примити Вука, са свима његовима и њиховом „ризницом,“ у свој град и пазити их као и све своје „племените грађане.“ Исто тако примиће и чуваће у свом граду и све људе њихове (властелу и слуге), који с њима дођу; те неће ништа учинити против тих људи и њихова имања без нарочитог овлашћења Вукова, његове жене и деце. А ако би на Дубровник, ради Вука и његових, ударили Мађари или Турци или ма ко други, Дубровчани неће ни Вука ни икога од његових издати никоме — „ако би смо добили њими в'с свет.“ Но у случају, да на град навали сила којој Дубровчани не би могли одолети и наступи опасност и по слободу самога града Дубровниџа тако, да у граду више не би било могућности ни за заштиту слободе

¹ К. Јиречек, Историја Срба II, 95.

² М. Пуцић, Споменици I, бр. 4; Љ. Стојановић, Старе српске повеље и писма I, 1, бр. 186.

Вукове и његових, Дубровчани се обвезују: да ће из свога града сигурно испратити Вука са женом, децом, њиховим људима и имањима, тамо куда Вук нареди; и да ни том приликом неће учинити никаква лукавства, неправде или безакоња, ни лицима ни имању њихову, ма их на то и „сав свет“ наговарао; већ ће их пазити и чувати — „и њих децу и њих имање и тјехзито шним“ буду сваком правдом и истином без свакога дијавољега умишле-нија и дјела... колико сами себе и свој град.“ Најзад, још нарочито наглашују, што је врло карактеристично с обзиром на верску нетолерантност онога времена: да Вук може у Дубровнику — „ако усхоће, да си с’твори цр’кв по својој вере слободно.“³

Прве четири године после тога уговора Вук се је осећао доста сигурним у својој области, те није шаљао ни благо ни породицу своју у Дубровник. Али крајем 1394 год. он је морао осетити да се прилике мењају на његову штету, те су, од 19 јануара 1395 до 10 јануара 1396, он и његова жена Мара послали у Дубровник, по своме челнику Смиљу и по дубровачкој властели Николи Жамањићу, Тодору Мласкоњићу, Жуњу Ивановићу и Франку Васиљевићу, у неколико махова, своје злато и сребро да се према уговору чува у дубровачкој ризници и по потреби враћа Вуку и жени му Мари, а за случај њихове смрти њиховим синовима по старешинству. Том приликом Дубровник је примио од Вука и Маре на чување 1.880 литара „финога“ сребра, — у шест група по 198, 200, 493, 100, 100 и 790 литара, — и 14 литара и 7½ унчи кованог злата, — у 1 златној чаши од 5 литара и 4½ унче, у 1 златном пехарићу и 1 златној „ладици“ од 9 литара и 3½ унче.⁴

Вук није доспео да се и сам са својом породицом склони у Дубровник. Њега су око 1397 протерали Турци, те је, према летописима, умро у изгнанству 6 октобра 1398 и, како изгледа, сахрањен у неком манастиру у *Св. Гори*.⁵ А његова породица остала је на својој баштини под влашћу кнегиње Милице, тада већ монахиње Евгеније, и сина јој кнеза Стефана. — Склоњено благо у Дубровнику изузела је Мара са својим синовима потпуно тек од 9 јануара 1401 до 21 фебруара 1402, по своме „ризничару“ Браниславу и „дијаку“ Добровоју...

Из докумената сачуваних у Дубровачком архиву не види се да ли је и кнегиња Милица преговарала с Дубровником о склањању њенога блага у дубровачку ризницу, нити има икаквога трага да је она ишта остављала у полог или „поклад“ у Дубровнику. Али упада у очи једно њено писмо, и сина јој кнеза Стефана, Дубровачком сенату из времена пре 6 августа 1392 год., дакле око три године после Косовске битке, по коме изгледа да су Милица и њени синови после погибије кнеза Лазара на Косову остали потпуно без сребра, злата и других драгоцености; јер се из тога писма види: да су они у то доба имали *заложен* један *драгоцен појас* код дубровачког грађанина Марина (Лебровића), доцнијег њиховог цариника; и када је Марин тражио од кнегиње Милице да исплати тај залог, она је са сином писала Дубровачком сенату: „дајте му појас да га донесе *на мојеј вере* да му га откупљу зашто је *заложен*; ако ли му га не откупљу а ја да му га ослобођу“ (т. ј. да му да дозволу да може продати заложени појас и тако се наплатити).⁷

Претпоставку о немаштини кнегиње Милице и њених синова, после Косовске битке, поткрепљују и друге околности. — У исто време, на име, док је Вук са својом женом Маром осигуравао и преносио своје сребро и злато у Дубровник (1395—1396), кнегиња Милица примила је монашки чин и као монахиња Евгенија, са својим синовима Стефаном и Вуком, осигуравала је себи и својој деци нарочито уточиште и годишњу ренту у *светогор-*

³ Fr. Miklosich, Monumenta serbica, бр. 203; Стојановић I, 1, бр. 143.

⁴ Споменик XI, 40—44; Стојановић I, 1, бр. 144, 146 и 148.

⁵ Годишњица X, 246; Јиречек II, 104.

⁶ Пуцић, I, бр. 67., Споменик XI, бр. 27, 28 и 29., Стојановић I, 1, бр. 145, 147, 149 и 150.

⁷ Пуцић II, бр. 51; Стојановић I, 1, бр. 185.

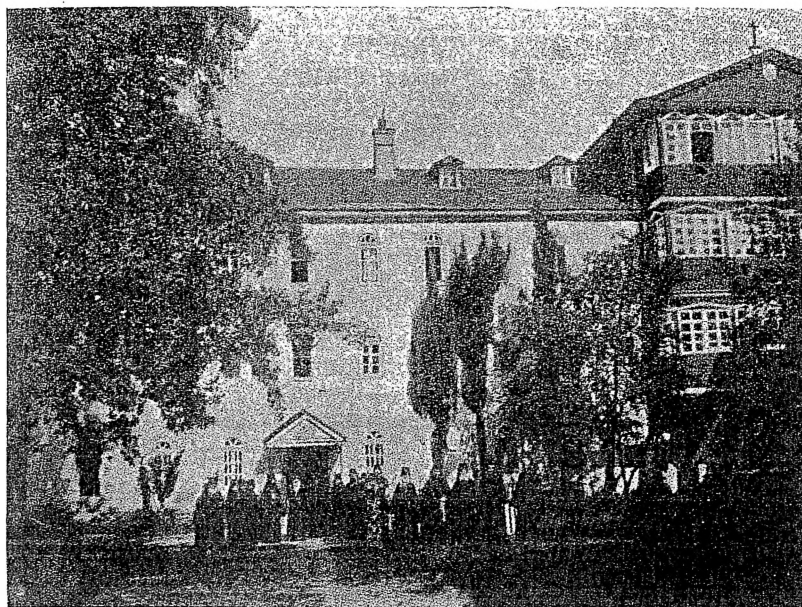
ском руском манастиру *Св. Пантелејмона*,⁸ али њени дарови томе манастиру, на основу којих је она стицала за себе и своју децу та права, нису били у сребру и злату већ у селима, земљама и људима.

Да је кнегиња Милица у то доба имала довољно сребра и злата, врло је веројатно да би их и она, као и Вук и Мара, склонила у Дубровник; јер ју је и судбина околних династа очигледно уверавала како је несигурна и њена власт, и како Турци и у Србији могу лако узети сву власт у своје руке и разграбити им благо; као што су мало пре тога (1393) учинили са Бугарском и са државним областима краља Марка и Константина Дејановића после њихове погибије на Ровинама (1394) — протеравши, без игде ичега, Маркову браћу, Андрију и Дмитра, из Прилепа и Македоније...

Осећајући велику несигурност и опасност од Турака, а не имајући довољно драгоцен метала с којим би у Дубровнику и иначе могла осигурати себи и својима будућност, разборита и побожна кнегиња Милица нашла је за најзгодније, према приликама времена, да се послужи ктиторским правима у монашкој колонији на *Св. Гори* и тамо, на један оригиналан начин, осигура уточиште својој мушкој деци; а себи и својим пет кћерима, које су већ све разудате биле, ако и оне у невољу дођу, обезбеди годишњу ренту или потпуно издржавање у *мешохијама Св. Пантелејмона*, које је цар Душан даровао томе манастиру у близини *Св. Горе*.

1. СВ. ПАНТЕЛЕЈМОН — РУСИК.

Руски манастир Св. Пантелејмона на Св. Гори, — познат под именом *Русик*, — уживао је код Срба, после Хиландара, највећи углед. Он и данас чува у својој ризници четрнаест хрисовуља разних српских владалаца и властео-

Сл. 2. — Манастир Св. Пантелејмона — Русик стари.

ских даровница из XIV и XV века, по којима је добијао велика властелинства и повластице по разним српским областима.

У њему је велики светитељ српски Св. Сава нашао прво склониште када је дошао у Св. Гору; а цар Душан, ускоро после освојења Св. Горе, даровао је

⁸ Гласник XX V, 271—283.

(1348) Св. Пантелејмону четири села (Анцисту, Веникију, Палеокастри и Милокопију) у области доње *Струме*.⁹ Нешто доцније, 12 јуна 1349, примио се цар Душан да буде и нови ктитор овога манастира; видевши на име, како сам каже, да је манастир остао без најнужнијих потреба и скоро опустео сасвим, напуштен од Русије — „видјевше... ништету последњу манастира, и в'сакога промишљенија и попеченија т'шт и пуст, и јеште от Русије в'секон'чно остављеније, ни нуждније пиште или потреби имуште...“¹⁰ Том приликом Душан је обдарио манастир са девет нових села у областима *Валандова*, *Струмице* и *Брегалнице* (Јанчиште, Жидомиште, Св. Никола у планини, Дубница, Ново Село, Веник, Драгошта, Св. Ђорђе у Боимији и Уљаре код Крупишта на Брегалници); а сем тога, даровао му је још једну кућу с породицом у *Серезу* и право да годишње узима бесплатно по „двадесет кошниц соли“ од *Хрисиоџоља* и да прима по 200 перпера венецијанских од тамошњег трга.¹¹

Примеру Душановом следили су његови наследници, те је манастир Св. Пантелејмона био под сталном бригом владалаца и властеле српске и у доба пропадања наше политичке моћи и за време државног расула. — Тако су краљ Вукашин и брат му деспот Угљеша, 1366 год. у Скопљу, потврдили Св. Пантелејмону село Копривљане, које је населио њихов властелин Новак Мрасоровић и поклонио манастиру;¹² а браћа Дејановићи, деспот Јован Драгаш и Константин, обдарили су око 1377 и 1378 год. Св. Пантелејмона новим знатним властеоским добрима, селима и људима по својим областима — око *Струмице*, *Шипија*, *Тиквеша*, *Брегалнице* и *Злетова*.¹³ Кнез Лазар даровао му је 1381 год. властелинство Св. Спаса у старом *Хвосну*, данашњој *Метхохији*, и властелинство „Мати Божија Бучанска“ са пет села код Трстеника; а његов зет челник Муса, са синовима Степаном и Лазаром, обдарили су исте године исти манастир Св. Пантелејмона „рекоми Руси“, са пет села и заселака у области *Лаба*.¹⁴

Према томе, манастир Св. Пантелејмона у Св. Гори у доба катастрофе српске на Косову Пољу имао је знатне властеоске поседе и могао је економско-финансијски добро стојати; па када су крајем 1395 год. његови изасланици дошли кнегињи Милици, новој монахињи Евгенији, у Ново Брдо, да је замоле за потврду њихових добара и повластица у областима *Хвосна*, *Лаба* и *Трстеника* под њеном влашћу, она је у психози страха који је могао овладати њоме, после пропасти и прогонства њених првих суседа на југу и истоку, Вукашиновића и Дејановића, лако могла доћи на мисао: да и њу и њену децу ускоро чека слична судбина, те да ће најбоље бити да том приликом, новим даровницама, осигура себи и својима ктиторска права и најнужније потребе за животну егзистенцију код тих добрих и побожних светогорских монаха, који су толико обвезани били дарежљивости српских владалаца, па и њеног мужа, мученика и светитеља кнеза Лазара.

Потврђујући 1395 год. Св. Пантелејмону његова ранија властелинства у својим областима, монахиња Евгенија и њени синови кнез Стефан и господин Вук, даровали су му још седам нових властелинстава: у *Ибру* (трг Копорићи и 4 села), у *Тојлици* (6 села), у *Дубравници* (1 село), у *Глубочици* (3 села), у *Белици* (1 село), на *Дунаву* (1 село) и код *Новог Брда* (3 села); а сем тога и неколико породица са кућама по ондашњим градовима: *Сшалаћу* (1), *Крушевцу* (1), *Прокупљу* (3), *Лесковцу* (2) и *Новом Брду* (2), с правом на „по пет с'т (сто) круш'ц соли... от *Болвана*“ сваке године.

Даровима својих господара придружили су, у исто време, своје дарове и њихова најзнатнија властела. — Тако је подрински војвода Никола, са женом Видославом, рођаком кнегињином, приложио у *Сребрници* цркву Св.

⁹ Ст. Новаковић, Законски споменици, 504—506.

¹⁰ Гласник XXIV, 234.

¹¹ Ibidem, 232—237.

¹² Новаковић, Законски споменици, 508—510.

¹³ Гласник XXIV, 249—256.

¹⁴ Ibidem, 256—258; 273—274 и 259—260.

Николе са целим њеним властелинством; поморавски војвода Михајло даровао је Хлапову Пољану са свима засељима на њој и половину прихода од брода на *Морави*; метохијски војвода Новак, са женом, која се такође звала Видослава, дао је у *Метихији* властелинство цркве Св. Јована Предтече у Црколезу и село Бисерку на *Тојлици*; логотет Лука приложио је властелинство „Матере Божије“ у *Драгобиљу*; властелин Југа дао је 2 села у *Глубочици*; властелин Богдан Радујевић 1 село у *Подгору*; и најзад, властелин Дука даровао је село *Винарце* „с’всједи метоси и међами и правинами села того.“¹⁵

Сва стара потврђена и нова дарована властелинства манастиру Св. Пантелејмона у области државе Лазаревића добила су, по обичају онога времена, највеће административне, судске, финансиске и војне имунитете и повластице: „да су *свободна ош* *всакаго дохода*; кои либо аште случит се доходак да јест вољан манастир с њим. К сему же *свободисмо* и *ош* *всаких работ* *господских* — да им *њест* вољан *зайоведати* ни *војвода*, ни *кефалија*, ни *двородржица*, ни *челник*, ни *ин* *шко* *ош* *владушћих* *в’земљи* *господства* ни, (већ) т’чију (само) *диаконит* (претставник) *монастирски*. И да им *њест* *градозиданија*, ни *бигле* (страже), ни *повоза*, ни *поноса*, ни *грађе* (грађења станова и дворова владалачких), ни *војске*, ни *подставе*, ни *герекарства* (обвеза соколарских), ни *ловчиње* (дужности исхране ловаца), ни *подхигоненија* (хајкања); и да им *њест* ни *једнога оброка* (жупских порезних обвеза), ни *с’сада*, ни *приселице*, ни *притражице*; и *суда* инде (на другом месту) да им *њест*, т’чију (већ само) пред *челником* (судијом) *господства* ни.“¹⁶

Предавајући ову даровну хрисовуљу изасланицима манастира Св. Пантелејмона, монахиња Евгенија и њени синови уговорили су, — посебним актом или усмено, — да се манастир, за уздарје, писмено обвеже својим новим ктиторима: да ће за сва та добра и повластице, које им је кнегиња са својим синовима даровала, њој и њеној деци осигурати сва ктиторска права, у манастиру и ван манастира, за случај да они изгубе власт у Србији и падну у такву невољу да буду морали тражити, склониште и материјалну помоћ од манастира кога сада толиким добрима задужују. — Том приликом предвиђене су и побројане све околности у које би могла пасти бивша кнегиња и сва њена деца, мушка и женска, с обзиром на она тешка и судбоносна времена после Косовске битке; па су фиксирани и многи детаљи обвеза манастира и његова братства прама њима као најновијим манастирским ктиторима.

О томе нас речито уверава један акт, који је почетком 1396 год. — као манастирски одговор на повељу кнегињину и њених синова из краја 1395 год. — издао Никодим, тадашњи игуман манастира Св. Пантелејмона, са претставницима манастирске управе: са проигуманима, еклисијархом, старцима (одборницима), духовницима и јеромонасима; као и са црковницима: јегуменархом, икономом, трпезаром и дохијаром.¹⁷

Тај акт је један од врло ретких сачуваних докумената из наше прошлости, у којима се претставници једнога богато обдареног манастира писмено обвезују на проту-услуге својим ктиторима и, прама приликама времена, детаљно фиксирају све своје дужности прама њима — како за живота тако и после смрти њихове, не само у одређеним почастима, духовним молитвама и поменима ктитора, него и у сталној материјалној помоћи њима за случај да ктитори изгубе кнежевску власт, падну у невољу и тако осиромаше да морају да траже уточиште и помоћ од свога манастира: — „*ако се прилучи време и обубожа* (осиромаше) *господин кнез Стефан* и *господин Влк* и *испаду ош* *свога господства*, како *шо* и *мнозем* *господам* *прилучајет* се...“

А да је тај акт заиста сачињен по нарочитом тражењу нових ктитора уверава нас и он сам својом последњом реченицом, пред потписом игумана

¹⁵ Гласник XXIV, 271—274.

¹⁶ Ibidem, 275.

¹⁷ Ibidem, 282—283.

и братије; јер се тамо каже: „И сиа *прошенаја јелика* *пштребова госпођа* *кира Евгенија* и господин кнез Стефан и господин Влк *на својем им мона-*
стири, усрдно пријесмо и љубимо...“¹³

Прва обавеза манастирске управе била је: да се кнегињи, монахињи Евгенији, и њеним синовима оставља на стално располагање тридесет „*адр'-фајша*“ или братствених манастирских удела, потребних за скромно али потпуно издржавање толикога броја личности, било у манастиру или ван њега.

Адрфатш је искована грчка реч τὸ ἀδελφικόν = оно што припада, у манастирској заједници, једном брату — оброк или братствено. Код нас је та реч употребљена само у четири повеље из краја XIV и у првој половини XV века.¹⁹ У ранијим повељама краља Милутина, Стефана Дечанског и Душана, из прве половине XIV века, сретамо за исто значење само реч *комаш*. Тако је на пр. краљ Милутин, око 1318—1321 год., за 1.800 перпера купио од управе манастира Хиландара „три *комаше*“ и одредио: да се два комада дају његовим калуђерима који живе у „*келији краљевства ми В'знесенију*“ на пиргу (кули) Хрусији у хиландарском приморју, а трећи калуђеру у ћелији Св. Тројице. Краљ је том приликом и поближе дао означити шта разумева под братственим „*комадом*“ или „*адрфатом*“, наглашујући: да се калуђерима у поменутим његовим ћелијама, за које је купио та „три *комата*“, има давати — „*догдје стои Света Гора и наш манастир Хиландар... хлеба, вина, масла, сочива, одежде и обуште, и од в'сего чѣто буде и в'сеј браћији суишеј в'монастири.*“²⁰ Краљ Душан, потврђујући око 1332—1337 год. манастиру Хиландару прилог властелинке Радославе, жене Милшине, манастир Св. Ђорђа у Улотишту, наредио је: да њена деца, после њене смрти, несмеју се мешати у управу имањем тога манастира већ само „*да приходе како је закон хѣиштором* и да им је *комаш* како всацјем хтитором“²¹ — за случај да осиромаше и склоне се у свој манастир *да се дохране*. Слично томе изјавио је краљ Душан, у својој хрисовуљи из 1343 год. за старца Григорија и његов нови манастир Св. Петра у Кориши код Призрена: да старцу Григорију, — ако из којих било разлога напусти свој манастир и одлучи се да станује у Св. Арханђелима, које подиже краљ у клисури Бистрице, — „*записује краљевство ми два комаша* (у Св. Арханђелима) *вину до јегова живота, да се дохрани смрти.*“²²

Од тридесет „адрфата“ или „комата,“ осигураних новим ктиторима у манастиру Св. Пантелејмона, на десет је имала права монахиња Евгенија; али, пошто она као жена није могла ни доћи а камоли становати на Св. Гори, одмах је одређено: да ће јој се вредност тих адрфата издавати, по потреби, у новцу или у натури ван Св. Горе; а осталих двадесет адрфата, са две најбоље ћелије у манастиру и *лутром* или манастирском бањом, са потребним становима на морској обали, припадали су кнезу Стефану и брату му Вуку.

Луштро, грчки λστροῦ = balneum, lavacrum, било је, по свој прилици, на морској обали тамо где је данашњи нови манастир Св. Пантелејмона и његово пристаниште. Тамо су се преселили калуђери из старог Русика, — који је знатно више у гору повучен, — тек крајем XVIII века и постепено, захваљујући великим прилозима из Русије током XIX века, развели на том месту највећи савремени светогорски манастир — Свети Пантелејмон нови.

Брижна мајка, монахиња Евгенија, предвидела је и могућност да дође и до сукоба међу њеним синовима; па је за тај случај у уговору одређено: да половина од двадесет адрфата и бања (лутро) на морској обали припадну кнезу Стефану, а Вуку само половина адрфата. — У тексту се каже:

¹⁸ Гласник XXIV, 281 и 282.

¹⁹ Од 1396, 1411, око 1420 и око 1430 (Гласник XXIV, 277—282; Fr. Miklosich, Monumenta serbica, 569; Гласник XXIV, 283—284 и Архив за арбанаску старину, језик и етнологију I, 196).

²⁰ Ст. Новаковић, Законски споменици, 485.

21 Споменик, III, 23.

22 Ст. Новаковић, *ibidem* 413.

【Сл. 3. — Манастир Св. Пантелејмона — Русик нови.

„Ако ли буде враџија завист међу господином кнезом Стефаном и међу господином му братом Влком, и посеје обичну своју злобу међу ними диавол и разделе се, да си облада господин кнез Стефан десетими адрфати и лутром, а десетими адрфати да облада господин Влк.“ Међутим, ако кнез Стефан умре пре млађега брата Вука, тада право на манастирску бању (лутро) прелази на Вука, а адрфати Стефанови враћају се потпуно на слободно располагање манастиру, — за случај да већ и кнегиња мајка, монахиња Евгенија, не буде у животу; али, ако кнегиња надживи сина онда само седам адрфата његових прелази у потпуно манастирско власништво, а три се остављају на слободно располагање кнегињи мајци. Исти се однос понавља и ако Вук умре пре своје мајке. На тај начин остало би кнегињи, ако надживи оба сина, поред њених десет, још и шест синовљих адрфата за издржавање њено и њених кћери за случај потребе.

Према контексту уговора и обвезе потписане од игумана и чланова управе манастира Св. Пантелејмона, ова погодба важи ако кнез Стефан и брат му Вук склоне се у манастир и ту умру; али, ако њих смрт задеси на коме било другом месту тада се, поред оних шест адрфата, од њихових двадесет адрфата узима још четири и ставља на расположење њиховој мајци: да их она подели коме хоће у манастиру — за душу њених синова. И тек када та лица умру прелази и та четири адрфата у потпуно манастирско власништво: — „И ако се не случи господину Стефану и господину Влку прићи у манастир, н'их постигне смрт где буде воља Божија, уреченаа шест адр'фат да су госпођи кира Евгенији, како то и више рекохом; а осталаа четиринадесете — десет да остају манастиру, оставша же четири да да госпођа кира Евгенија кому јој се свиди у манастиру тузи, за душу нејњех синов. И к'ди се онизи образи преставе, коим ће те четири адрфата разделити, и онази адрфата ш'ними да умру“.²³

²³ Гласник XXIV, 278.

У уговору не помиње се ништа о каквој обвези да кнез Стефан и брат му Вук морају примити монаштво, ако дођу да се настане у манастиру и заузму одређене им најбоље ћелије; те је тиме, можда, таците признато им право, да и као световњаци могу живети у манастиру. Али је нарочито наглашено: да док они лично не дођу у манастир, могу у те своје ћелије, сам кнез Стефан и господин Вук, поставити кога хоће од својих калуђера; а ти калуђери имаће права на по два дела од резервисаних кнежевских адрфата — „и от них адрфат да једу онизи калуђерије по две адрфате“. А ако ти калуђери настањени у кнежевским ћелијама умру пре ктитора, манастир нема права да присвоји адрфате, којима су они издржавани; већ кнез и брат му могу поставити на њихова места друге своје калуђере с правима на исте адрфате. Исто тако поступиће се и за случај да умру угледни старци, Никанор и Павле, који су у то доба настањени били у кнежевским ћелијама на морском пристаништу код манастирске бање, која је уступљена кнезу и његовом брату. На њихова места могу ктитори слободно поставити кога год буду хтели од својих људи, без икаквих ограничења и такође без нарочитог наглашавања да ти људи морају бити монаси: — „да је вољан господин кнез Стефан и господин Влк *поставиши* у лутру кога им годје, без всакога узрока и прекословиа“.²⁴

Предвиђена је, најзад, могућност, да оба Лазаревића изгубе власт и буду присиљени да потпуно сиромашни напусте своју земљу, а прилике им не допусте да се склоне у свој манастир на Св. Гори — „и не пода им време у Свету Гору доћи“; па је за тај случај уговорено: да је манастир Св. Пантелејмона, у таквим приликама, дужан потражити их, не само у Солуну, Македонији или Анатолији, него где било и где год може доспети да их нађе — „где *годе* буду, где *их* узможе *монастир* *поискаиши*“; а када их нађе даваће им, у име осигураних им двадесет адрфата, сваке године по двадесет литара сребра — „да се *темзи* *хране*“.

Сем ових обвеза манастир је дужан био: да од прихода, који је примао од дарованог му трга у Копорифима, више Ибра под Копаником, даје један одређени део у кнежевско лутро; а од остатка тога прихода да сваке године издаваја по 25 литара сребра и уноси у своју ризницу, као полож или депозит — „да ни стоје у манастиру, да или их живи устребају или мртви што уреку о томзи сребру, госпођа кира Евгенија и господин кнез Стефан и господин брат му Влк, този да учинимо“.²⁵

Кнегиња и њене кћери, и као монахиње, ниуком случају нису могле ни смеле ићи у Свету Гору да потраже склониште. С тога је за њих у уговору нарочито предвиђено: да се могу склонити у манастирске метохије најближе Св. Гори — у области Струме, у Солуну или у Цариграду. А за случај да кнегиња, монахиња Евгенија, дође у коју било манастирску метохију уговорено је: да јој се у том месту даде десет јаких манастирских кућа, које ће јој работати, доносити дрва и као властелинки вршити све остале службе.²⁶

Том приликом није у уговору означено: да ли тих десет кућа иде на рачун кнегињи осигураних десет адрфата или ће она, поред кућа, и те адрфате добијати претворене у сребро, као што је предвиђено било за њене кћери, после њене смрти и браће им Стефана и Вука, за случај ако се оне настане у Цариграду. У уговору се, на име, каже: да ће, за случај кнегињине смрти у тадањем кнежевском дворцу код синова, пет од њених десет адрфата одмах потпуно припасти манастиру, а других пет ће се ставити на расположење — да се са њима помажу кћери кнегињине, ако која од њих тако осиромаша да буде требала ту помоћ. А ако кнегиња умре после својих синова тада ће и оних шест адрфата, које она, по овом уговору наслеђује од синова, наследити

²⁴ Гласник XXIV, 280 и 281.

²⁵ Ibidem, 281 и 280.

²⁶ Ibidem, 281.

њене кћери. — То наследство могу принцезе примити и директно после смрти своје браће, ако они умру после матере.

На тај начин је овим уговором кћерима кнеза Лазара, после смрти њихове мајке монахиње Евгеније и браће, кнеза Стефана и господина Вука, осигурано било право на 11 адрфата (5 од матере, а 6 од браће) код манастира Св. Пантелејмона у Св. Гори.

Адрфати Лазаревим кћерима имали су, по свој прилици, као и њиховој мајци, издавани бити у натури, ако се оне настане у којој од метохија манастира Св. Пантелејмона, или у близини тих метохија, или у самом Солуну; а претварали би се у новац, као што се изречно у уговору каже, ако би се оне настаниле у Цариграду. Тада би, на име, за 11 адрфата како једна тако, према потреби, и свих њих пет сестара заједно, добијале од манастира сваке године за своје издржавање по 10 литара сребра. — У тексту обвеза се вели: „И ако се таковази вешт прилучи и остану д'штери госпође кира Евгеније без госпође кира Евгеније и без господина кнеза Стефана и господина брата му Влка, и згоди се којој годе у Цариграде бити, или две или три или све, да им се да(ва) из техзи једин'надесете адр'фат десет литр сребра без свакога узрока и прекослова.“²⁷

Најзад, кнегиња и њени синови добили су још и изјаву игумана и братије манастира Св. Пантелејмона: да ће њихов манастир све те обвезе тачно извршавати и онда ако, силом тешких прилика, изгуби све метохије које је од њих добио: — „и ако време донесе тере изгуби манастир тези метохије више писанне, да њесмо волни рети госпођи кира Евгенији или господину кнезу Стефану или господину Влку или д'штерем госпође кира Евгеније: изгубисмо метохије вами приложене, не дамо ви ништа; н'да испраља манастир све више писанноје...“²⁸

Сем поменутих материјалних обвеза, за случај да ктитори Лазаревићи изгубе власт и осиромаше, манастир Св. Пантелејмона је имао и сталних духовних обвеза прама њима, за живота и после смрти њихове.

За живота кнеза Стефана и брата му Вука манастир се обвезао: да ће свакога уторника отслужити („отпевати“) по једну литургију и параклис за живот, здравље и напредак њихов — тако, да се једнога уторника „поје“ параклис „Пречистој,“ а другог „Св. Пантелејмону.“ А када умре који од њих, манастир ће му „по преданију светих отац“ одржавати помен трећег, деветог и четрдесетог дана, шестог и деветог(?) месеца, као и о годишњици смрти. Сваком том приликом даваће се свеће свој манастирској браћи и пуштаће се у манастир, на кољиво и за трпезу, и сва сиромашна братија, која живи ван манастира. Литургисаће сва браћа која имају свештенички чин („попови“) и већ до четрдесетнице од смрти свакога од њих (Стефана и Вука) има им се отслужити по стотину литургија; а сваке суботе, током целе прве године, умрлом ће се давати кољиво и отслужити по десет литургија (по разним манастирским црквама). А када истекне година, сваки ће од њих помињати се „по уставу светих отац,“ када се помињу и други умрли православни хришћани (о задушницама). И том приликом даваће се побољшање хране и пића („приливак“) и у манастир пуштати „убога братија.“ Најзад, докле год буде постојао манастир Св. Пантелејмона сваке суботе даваће се кољиво и отпојати по три литургије за покој душе Стефана и Вука; а сваке године, на дан њихове смрти, помињаће се они као *кѣишори*, служиће им литургију сви манастирски свештеници и постављаће се трпеза „с приливком“ за сву манастирску и ванманастирску сиромашну браћу као и о првој годишњици њихове смрти.

По нарочитој жељи кнегиње Милице, монахиње Евгеније, и њених синова овом приликом је уређен и начин помињања кнеза Лазара као манастирског *кѣишора*, који „с'зида в' манастири“ неко здање, сада непознато нам,

²⁷ Гласник XXIV, 278—280.

²⁸ Ibidem, 280—281.

и приложи му два читава властелинства у својим областима. Лазар се у уговору назива „светим кнезом“ и одређује се: да му се чини „помен на свако годиште, једна *приходи* д'н усекновениа јего;“ да се спреми обично кољиво и сви свештеници у манастиру „да отпевају кољиво и да литургијају;“ да се пушта у манастир и „убога братија;“ да се свима дају свеће и да им се *то вече* „послужи,“ а *сушрадан* да се свима приреди трпеза „с приливком“ — као и о годишњем помену његових синова.“²⁹

Фиксирано је, најзад, и питање сталности помињања њихових имена као *кшићора*, забележених по обичају у манастирском „поменику;“ те се је игуман с братијом обвезао: да ће пазити, да се „ни за један приложак нечији, ако би највећи бил, да се у поменице не *прелож*и *помен* господина светаго кнеза Лазара и госпође кира Евгеније, и господина кнеза Стефана и господина Влка; н'они да се *поменују по уписаних царех у поменику*...“³⁰

На крају уговора дата је још и санкција: да нови ктитори Лазаревићи, сви заједно или ма ко од њих, који буде у животу у оно доба, имају права одузети од манастира сва имања, која су они и кнез Лазар приложили Св. Пантелејмону, ако манастир не буде *хтео* (не усхоте) испуњавати све што је овим уговором обећано — за *адрфаше, помене, ћелије и лушро*.³¹

До реализовања овога уговора, у оном делу његовом који говори о давању уточишта или годишње ренте жени и деци кнеза Лазара, није никада дошло; јер је кнегиња, монахиња Евгенија, са синовима, ускоро успела да се ослободи очајног стања у коме се налазила још 1395 и 1396 год. Она је, на име, помоћу своје најмлађе кћери удате за Бајазита, задобила наклоност султанову својим синовима, а нарочито кнезу Стефану, те је такмац њихов Вук Бранковић, муж најстарије јој кћерке Маре, уклоњен из земље (1397); а богати рудник и трг у Новом Брду, који је остао у власти Лазаревића, поред осталих рудника и тргова у северној Србији, давао им је могућност да се потпуно ослободе немаштине и своју будућност осигуравају и драгоцен металом...

Нема сумње, да је у тесној вези с тако обрнутим односима и акција кнеза Стефана, у пролеће 1402 год., да за сваку евентуалност осигура себи уточиште и у Дубровнику, пред полазак свој са војском у Малу Азију, на хитан позив Бајазитов против Тамерлана. О тој акцији кнежевој сазнајемо из концепта једног дубровачког одговора од јуна 1402 год. на писмо Стефаново; да жели с њима „љубав и јединство имат,“ да би хтео постати њихов грађанин — „да се називаш један од нашега града“, и да би радо обновио с њима уговор, који су они раније имали с његовим оцем кнезом Лазаром — по коме су и сва деца Лазарева признавана „за Дубровчане.“

Међутим Дубровачки сенат, који је добро знао на какву опасну војну полази кнез Стефан, није хитао и успео је на леп начин да одгоди обнову тога уговора до повратка кнежева са бојишта. Он му је, на име, одговорио: да су Дубровчани и њему, као и његовом покојном оцу, срдачни пријатељи и да ће за то „поновити и потврдити“ повељу коју су дали кнезу Лазару о примању њега и његова потомства у дубровачко грађанство, као што ће учинити и све остало „што ће бити на славу и на част величества ви;“ али све ће то бити тек после повратка његова из боја, а сада — веле: „молимо Господа Бога и пречисту Матер Божију да ви здравех носи...“³²

Што се тиче осталих обвеза манастира Св. Пантелејмона према Лазаревој жени и деци, изгледа да су их калуђери савесно извршивали, јер је све више расла и развијала се политичка и економска моћ кнеза, од 1402

²⁹ Гласник XXIV, 280, 277, 281 282.

³⁰ Ibidem, 282.

³¹ Ibidem.

³² Љ. Стојановић, Старе српске повеље и писма I, 1, бр. 205; М. Пуцић, Споменици I, бр. 73.

год. деспота, Стефана Лазаревића. — Помени и молитве живима и мртвима обављани су ревностно; а деспот Стефан вршио је своја права осигурана му уговором за најбоље ћелије манастирске и за бању (лутро) на морској обали. С тога је манастир, за све време владе деспота Стефана, остао у мирном поседу свих дарованих му имања приликом склапања уговора о осигурању азила и ренте за све Лазаревиће. Али, после смрти Стефанове Турци су успели да од његова сестрића и наследника деспота Ђурђа Вуковића отму један део југоисточних области, па је и манастир Св. Пантелејмона изгубио сва дарована му села која су била у тим областима. Зато је деспот Ђурађ, потврђујући око 1428 год. манастиру Св. Пантелејмона сва имања која су остала у његовим областима, нарочито обећао: да ће манастиру повратити сва села дарована му од деспота Стефана, ако успе да поврати од Турака под своју власт одузете му области; а дотле ослобађа све манастирске земље у својој држави од свакога данка сем „унче летње“ или т. зв. „војштатика“, који се има сабирати „у кућу господства ми, да се темзи оправља војска...“³³ — Том приликом је деспот Ђурађ, као наследник деспота Стефана, нарочито нагласио: да се одриче свих права на манастирско *лутро* (бању) у Св. Гори и наредио је: „лутро(м) да си облада манастир, како је манастиру хотјеније.“³⁴

Примеру Лазаревића следила је и поједина њихова властела, и осигуравала себи уточиште у истом светогорском манастиру. — Видели смо већ како су 1395, заједно са кнегињом Милицом и њеним синовима, главне војводе њихове, логотет и друга властела обдарили манастир Св. Пантелејмона са својим баштинским селима и другим имањима; а из једног сачуваног манастирског уговора са Веселком, властелином деспота Стефана, сазнајемо још: да је тај властелин, даром у сребру, *осигурао* себи и браћи својој *нарочишће* у манастиру. У уговору, на име, који је потписао Иларион, игуман Св. Пантелејмона, са свима члановима манастирске управе, каже се: да је властелин *Веселко* „сам трегии з’братијом,“ дакле са још *два браћа*, дао манастиру *16 лишара сребра* и тиме себи и браћи обезбедио *два адрфаша*; а манастир им је, уз то, дао још ћелије старца Матеја, башту и воћњак, као и одређена места у цркви и трпези.

И од ове властеле није нарочито тражено да приме монаштво; а дато им је и слободно доживотно располагање са оба адрфата у манастиру, без обзира хоћели један или два од њих доћи да живе у манастиру или сва тројица. Исто тако одређено је, да свој тројици и „всакаа почаст... јест обична, *јако што и всјем адрфашором*,“³⁵ из чега се може закључити: да је у то време у Св. Гори постојао већ читав утврђени систем манастирских односа према свима онима, који су својим специјалним даровима, под условима који су се донекле разликовали од ктиторских, осигуравали себи уточишта или адрфате у светогорским манастирима и на тај начин, поред ктиторског права, стварали и посебно *обичајно право адрфашора или брајственика*.

Није нам познато, да ли је властелин Веселко, или који од његове браће, дошао да живи у манастиру Св. Пантелејмона, те не можемо тврдити ни да је овај уговор потпуно реализован.

Најзад, у ризници манастира Св. Пантелејмона нађене су и основне или потврдне баштинске повеље: Св. Богородице код Габрова у Беласици, задужбине „дијака анагноста“ Драгоја око 1350 год.; Св. Николе под Кожљем на Пчињи, обновљење задужбине царице Јелене из 1353 год.; Светих арханђела Михаила и Гаврила, више Габрова код Струмице, поновљене задужбине ћесара Воихне око 1360 год.; Св. Богородице у Дренчи, задужбине бившег властелина монаха Доротеја и сина му Данила из 1382 год.; и Св. Спаса у Штипу, задужбине војводе Дмитра из 1388 год.³⁶ Пошто нема ни-

³³ Гласник XIV, стр. 285—287.

³⁴ Ibidem, стр. 287.

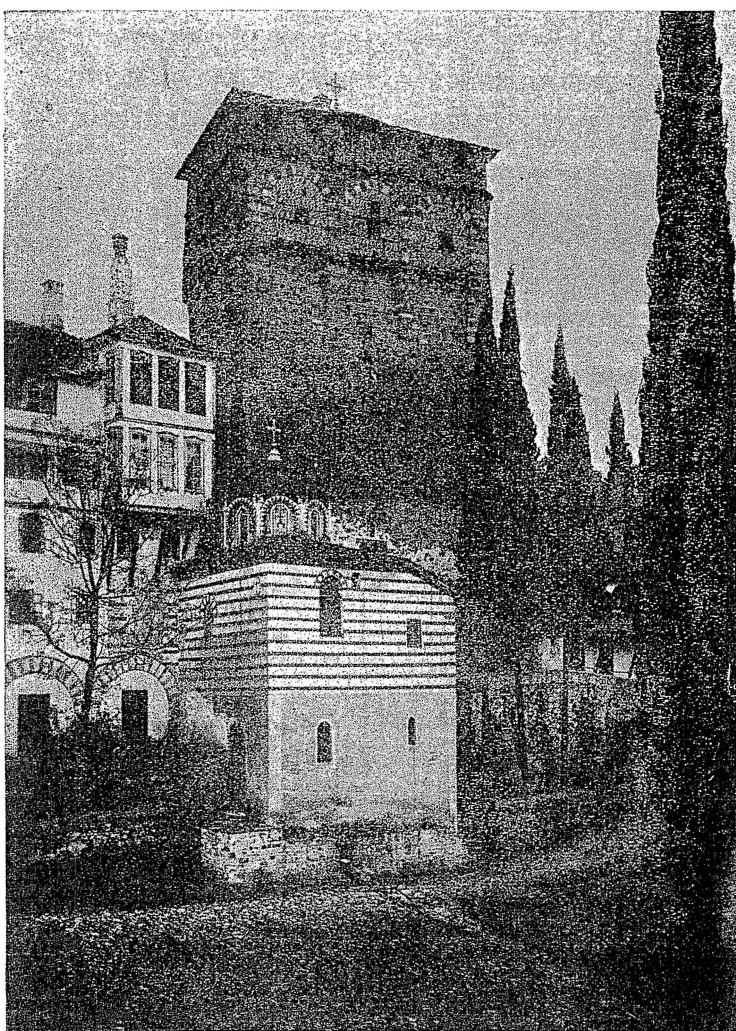
³⁵ Ibidem, стр. 283—285.

³⁶ Ibidem, стр. 238—249 и 260—271.

каквих података, да су те манастире поклонили Св. Пантелејмону њихови ктитори или доцнији владоци у тим областима, то је највероватнија претпоставка: да су поједини претставници тих властеоских задужбина, после Маричке и Косовске битке бежећи пред Турцима, нашли себи склониште у Св. Пантелејмону на Св. Гори или у коме од његових метоха и ту оставили баштинска акта својих манастира...

2. ХИЛАНДАР.

Нема сумње, да је свегорска задужбина бившег великог српског жупана Стефана Немање, монаха Симеона, и сина му Св. Саве, манастир Хиландар, послужио многим као уточиште, а нарочито после Маричке и Косовске битке. Он је био ктиторија свих владалаца династије Немањића; па су у њему стицали потпуна или делимична ктиторска права и многе српске династе после Немањића — дарујући му богате прилоге у селима и земљама или у сировом сребру и готовом новцу. Сем тога, појединци међу њима настојали су, у доба

Сл. 4. — Пирг Св. Саве, са параклисом Св. Јована.

турског надирања у наше земље, да себи и својима осигурају нарочита права у Хиландару и стицањем т. зв. братствених удела или адрфата посебним писменим или усменим уговорима, по примеру Лазаревића у манастиру Св. Пантелејмона. Али, од тих уговора сачувана су до нас само два у хиландарској ризници — један деспота Стефана Лазаревића из 1411 г., а други арбанаског господара Ивана Кастриота и његових синова око 1430 г.

У вези са том констатацијом намеће се одмах питање: зашто Лазаревићи, — који су на основу даровница кнеза Лазара и једне своје из 1392 год. такође имали извесна ктиторска права у Хиландару, — нису се обратили Хиландару у доба своје нај-

теже борбе за одржање власти у српским централним областима после Косовске битке, већ су потражили себи уточиште и осигурали адрфате и ренте, као што смо утврдили, у тадашњем руско-српском светогорском манастиру

Св. Пантелејмона? На то питање може се, за сада, одговорити само са једном доста веројатном претпоставком: да је томе главни узрок могло бити велико супарништво између нејаких Лазаревића и моћног и угледног им зета Вука Бранковића. Вук је, на име, у то доба имао и јача ктиторска права у Хиландару и сматран је, по свој прилици, наследником Немањића у ктиторском праву њихове главне светогорске задужбине, на основу даровница његова оца Бранка (око 1350) севастократора и господара Охрида, његове браће (1365) Романа (Радоње?) и Гргура (Герасима), који су као монаси живели у Хиландару; а нарочито на основу његових личних богатих даровница из 1371, 1377 и 1392, којима је даровао Хиландару, сем селâ у Дреници, велико властелинство чувеног манастира Св. Ђорђа — Горга код Скопља и узео на себе, после пораза на Косову, да плаћа Турцима сав данак, који је разрезан био на хиландарске метохије по његовим областима³⁷. Сем тога изгледа, да су Хиландарци у то доба, под утицајем брата Вукова монаха Герасима, ранијег ћесара Гргура, осниваоца манастира Св. Богородице Захумске (пре 1361 год.) на Охридском Језеру, — који је тада живео у Хиландару и имао на расположењу најбоље ктиторске манастирске ћелије, — веровали: да ће борба о превласти у остацима српске рашке државе између Лазаревића и Бранковића свршити се у корист ових последњих... Најзад, по једном нашем летопису, Вук је и сахрањен у Светој Гори, а по свој прилици у Хиландару, јер се у тексту каже: да му је тело, после смрти — негде у Македонији — 1398 год., пренео у Свету Гору рођени брат његов Герасим³⁸, монах хиландарски. Том приликом је, поред белешке о смрти Вуковој, у Хиландарском типiku забележено и ово: „Примисмо да ђојемо Вуку понеделник на живишу и ђо смрти. И кога Бог изволи по нас (игумановати?), да се сије не остави, н'бољше испл'ни, да не прими наше клетве“³⁹.

Лазаревићи су обновили ближе и присније односе са Хиландаром тек после смрти Вукове и брата му Герасима када је кнез Стефан добио наслов деспота и успео да ојача политички и финансиски. За почетак обнове тих односа нарочито је карактеристична једна повеља деспота Стефана из 1408 год., којом је повратио Хиландару право на годишњи доходак од 100 литара сребра из државних прихода у Новом Брду. Тај доходак приложио је Хиландару још кнез Лазар и свагда га ревностно исплаћивао — „приложи (и) испл'њаше с'радостију манастиру родитељ ми и господин свети кнез“⁴⁰. За време борбе с Бранковићима кнегиња Милица, са синовима, ускратила је тај доходак Хиландару; по свој прилици зато: што су Хиландарци, под утицајем Герасимовим, били на страни Вуковој и помагали у народу његову акцију о превласти на штету Лазаревића...

Хиландарци су тешко осећали тај губитак и чим је нестало Вука и Герасима настојали су да обнове везе са Лазаревићима. Из поменуте повеље деспота Стефана то се нарочито лепо види. — У опширној експозицији повеље деспот с поетским нагласком прича: како је до скоро имао да издржи велике невоље и готово неподносиве муке („в' многиих злојутниих и нестр'пи(м)их искушениих“), па и саме смртне опасности — „имже (којима су) сведетеље и слишатеље небесније стихије и в' маље не в'са в'сељена“... Из свих тих опасности избавио га је, вели, Бог, захваљујући врлинама његовог покојног оца кнеза Лазара, коме је он, са свима у области својој („аз и суштии в' области мојеј“), настојао да колико-толико подражава („ревноухом подобиете се јему“). А када су се, након тога, разишли тамни облаци и обасјало их сунце („и облаци т'мнии разступише се и в'сија нам сл'нце“), успео је он да постане „самодржац и владика (господар) от'ческому ждребију (наследству) и широшам ср'бскије земље;“ те се је, по старом обичају српских

³⁷ Споменик III, 31; Miklosich, Monumenta, 172, 181 и 222; Новаковић, Законски споменици, 451—452.

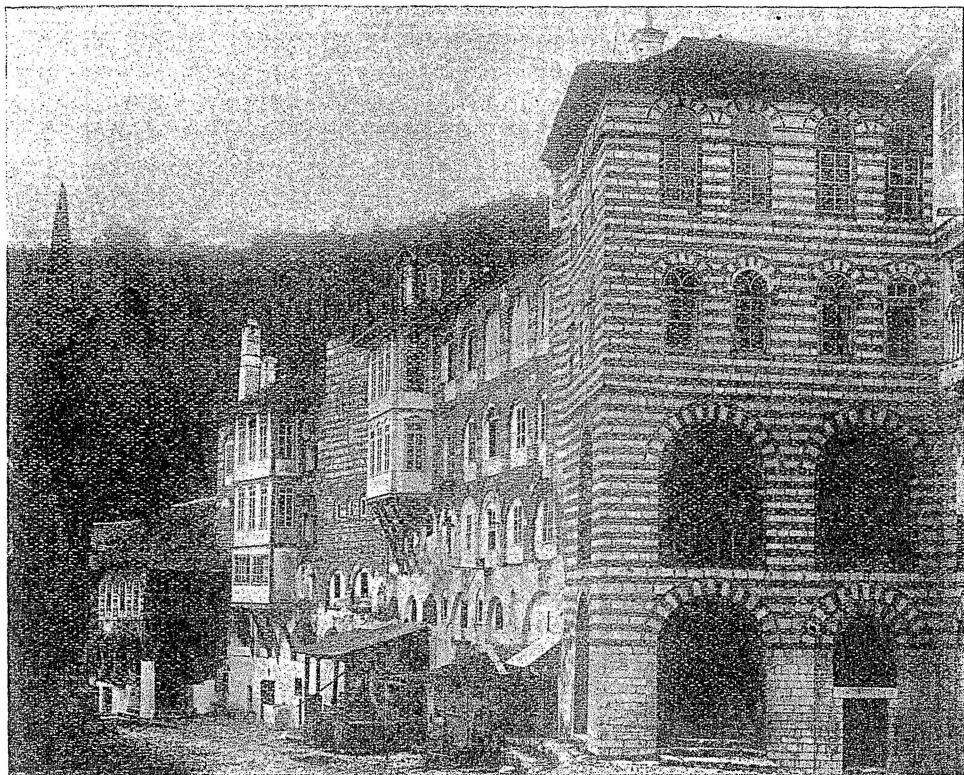
³⁸ Гласник LIII, 76.

³⁹ Стојановић, Записи, бр. 5011.

⁴⁰ Miklosich, Monumenta, 332

владалаца, и венчао на власт од Бога му дату („...в'јерен од Бога вјенчах се, отч'ским добродетељем ревнује...“).⁴¹

Том приликом, а по свој прилици поводом свечаног крунисања Стефанова за деспота, јер Стефан у повељи, одмах иза тога вели: „и в' сичевјем устројени сушту ми и устамењени...“, дошла су из Хиландара два изасланика — „в' то време придоше к' м'ње от ч'стнаго ми манастира ч'стњејшии в' инокох стар'ц кир Јоан и ч'стњејшии в'свештеноинокох поп кир Теодор“. Ти изасланици саопштили су му, нема сумње пре свега, радост манастира Хиландара што је савладао све препоне и постао „самодржац“ српских земаља, па га онда потсетили да као такав улази и у Хиландару у наследство свих ктиторских права изумрле династије Немањића. Стефан је ту изјаву, види се из повеље, са задовољством примио и већ у интитулацији своје даровнице, као „господин в'сјем Ср'бљем и Подунавију“, с поносом се назива: „и великаго

Сл. 5. — Западни део дворишта у Хиландару, са фасадама ћелије.

царскога манастира ср'бскога, суштаго в' Светеј Горе Атансцеј, *хѣиѣтор же и в'нуѣрнии*;⁴² наглашујући при том како су први ктитори тога манастира његови „предеди“ Симеон и Сава.

Упоредо с тим, хиландарски изасланици су саопштили деспоту и „скр'б зјељнују монастирскују отсјеченија ради новобрдскога доходака“, који им је даровао кнез Лазар; те је Стефан у диспозицији исте повеље наредио: да се тај доходак има од сада поново издавати Хиландару, кога он сада, као наследни ктитор, већ изречно назива *својим манасѣиром* — „и се царство ми с'мотрив, не благоволих лишену бити *мојему свейшому монасѣиру* новобрдскога обиљја, јегоже царству ми земља бож'ствниим повељенијем богатње дароносит...“⁴³

⁴¹ Miklosich, Monumenta, 331.

⁴² Ibidem, 331.

⁴³ Ibidem, 333.

послужити за трошкове манастиру око „варења пшенице“ и других потреба при уобичајеним ктиторским поменима, о којима смо детаљније говорили при разматрању адрфата у манастиру Св. Пантелејмона.

Нарочита уточишта у Хиландару потражио је и арбанаски господар *Иван Кастриоти* (1407—1437) са својим синовима, када су Турци, у трећем деценију XV века, почели чинити све снажније притиске и у његовој области. Иван је био ожењен Воисавом, кћерком једног српског властелина из тетовског Полога, где је Хиландар такође поседовао знатна властелинства — метохе, и уживао велики углед. Врло је веројатно да су те околности утицале на њега, да 1426 год. и он, са своја четири сина (Станишом, Репошем, Костадином и Ђурђем), учини дар Хиландару и приложи му два села *Радостушу* (данас варошицу Ростушу, седиште Галичког среза) и *Требишће*,⁴⁷ у сливу Радике североисточно од данашњег Дебра. Оба та села, са црквом Св. Богородице у Ростуши, Иван је ослободио од свих малих и великих работа и данака њему као господару, сем „харача царева“ — данка султану и „града“ — нужних работа на одржавању старог града Дебра, који је лежао на речици Гражданки, десној притоци Дрима у данашњој Арбанији. А када је ускоро за тим нестало његовог најстаријег сина Станише и Турци још јаче почеше притискивати његову област, Иван је, са своја остала три сина, нашао за потребно да у *Хиландару куйи*, за себе и своје синове, *браћиствене уделе* или *адрфаше*, који ће им дати право да се тамо склоне и исхране, за случај да им Турци отму област и прогоне их из отаџбине. У хиландарској ризници, на име, сачуван је уговор, под бр. 105, између господара Ивана и његова три сина са хиландарским игуманом Атанасијем, око 1430 год., из кога сазнајемо: да је управа манастира Хиландара уступила за становање Ивану и његовим синовима, Репошу, Костадину и Ђурђу, за „шесдесет флорина,“ *пирг* (кулу) *Св. Ђорђа*, — који се и данас налази у југозападном склопу хиландарских, као град утврђених, ћелија и носи име *арбанаски пирг*,⁴⁸ — *са правом на четири адрфаша, винограде, маслињаке и све остале принадежностии, које припадају шоме пиргу*. Адрфати су били везани за личности, те је одређено да чим један од четворице Кастриота умре („чим један образ оде“) гаси се и његов адрфат, тако да кад „оду сва четири образа,“ т.ј. када сва четворица Кастриота помру, арбанаски пирг и адрфати враћају се поново на потпуно слободно располагање управи манастира; а имена све четворице адрфатора остаће и даље записана у црквеном поменику — докле год буде трајао Хиландар.

Према сачуваним индицијама изгледа, да је овај уговор о азилу Кастриота у Хиландару реализован био, бар у колико се тиче Репоша, после Станише најстаријег сина Ивана Кастриота, а можда и самога Ивана. На име, у унутрашњем нартексу главне цркве у Хиландару, у северном зиду, налази се једна полукружна ниша, — слична гробној ниши Остоје Рајаковића, рођака краља Марка у Охриду, — са фреском Богородице с младенцем Христом, окруженом ликовима Св. Симеона и Св. Саве српског, испод којих је натпис: „Престави се раб божи *Рейош, дукс илирскии*, 6939“ (1431 год.).⁴⁹ По тој гробници и запису над њом може се са великом веројатношћу претпоставити: да је Репош, бар неко време, живео и умро као световњак у Хиландару. А два записа у једном рукопису Румјанцовског музеја у Москви, који је раније припадао Хиландару, уверавају нас: да је поред Репоша, умрлог 25 јула, 2 маја умро још један Кастриот под именом монах Јоаким: — „Сего 2 (маја) престави се *Кастриоти*, мни(шки) же *Иоаким монах*“.⁵⁰ Та белешка,

⁴⁷ Новаковић, Законски споменици, 467—468.

⁴⁸ Из личних проматрања у Хиландару; сраз. и Влад. Р. Петковић, Арбанаски пирг у Хиландару, Архив за арбанаску старину, језик и етнологију (Београд 1923), I, 1—2, стр. 196—197.

⁴⁹ Стојановић, Записи, бр. 10038.

⁵⁰ Ibidem, бр. 5056 и 5055; сраз. и бр. 270 и 271

по целом склопу реченица, као и по једнаком почетном слову монашког и световњачког имена, упуњује на Ивана Кастриота, те је врло веројатно да се је и сам Иван пред смрт повукао у манастир Хиландар и замонашио, пошто му је најмлађи син Ђорђе примио мухамеданство и постао доцније чувени Скендер-бег...

После смрти деспота Стефана Лазаревића (1427) постао је његов сестрић Ђурађ Вуковић деспот и господар „в'сем Ср'бљем“, па су Бранковићи поново наследили у Хиландару сва ктиторска права и прерогатива ранијих владалаца српских централних области. А после смрти Ђурђевог (1456) и Јеринине (1457), њихов најстарији син, слепи Гргур и кћерка — султанија Мара, бежећи пред најмлађим братом деспотом Лазарем, склонили су се прво у Једрене, где су од султана врло лепо примљени били. Мара је, том приликом, добила на уживање властеско добро Жежево у близини Сереза и Струмског Језера; Гргур се ускоро закалуђерио и под именом Герман живео је, по свој прилици, у једном од бројних хиландарских метоха у области Струме; а када је 16 октобра 1459 год. умро пренели су га, као што нам један стари летопис сведочи, у „*његов*“ ктиторски манастир Хиландар: — „Гр'гур мних бивајет, наречен Герман, богоугодно пожив' с' миром почи; тело же јего преносит се в' *свој* манастир Хиландар“.⁵¹

У једном хиландарском метоху нашла је уточиште и млађа Гргурова сестра Катакузина, удовица грофа Улрика II Цељског. Она је, после погибије Улрикове у Београду (1456) и смрти своје деце, пошто је изгубила и сва имања у Хрватској и Словеначкој, купила (око 1465) град Београд у Фриаулу и тамо се неко време склонила са својим слепим братом деспотом Стефаном и његовом породицом; а затим, падајући у све теже финансијске прилике, одазвала се је позиву своје старије сестре султаније Маре и дошла к њој у Македонију (1469). Ту је и она, поред царице Маре, више од два деценија била велика заштитница светогорских манастира, а нарочито српског Хиландара и Св. Павла, ктиторија династије Бранковића. Мара је умрла 14 септембра 1487 год. и сахрањена у Богородичином манастиру Косиници код Дrame; а Катакузина, која је своју сестру преживела за неколико година, склонила се тада, ако не можда већ и раније, у *хиландарски метох Св. Стефана у Кончи*, у изворној области Лакавице, између Штипа и Струмице. Тај је манастир саградио Никола Стањевић, велики војвода струмске области у доба цара Уроша, и 1366 год. даровао га, са целим властелинством, манастиру Хиландару.⁵² Ту је Катакузина, млађа кћерка деспота Ђурђа и последња грофица цељска, нашла своје задње уточиште и провела своје последње године, поступајући, према летописној белешци, врло лепо са повереним јој људима, хиландарским властеским поданицима; па је ту и умрла и сахрањена „от својих отрок“.⁵³ — Не зна се тачно година њене смрти, али из дубровачких докумената знамо: да је она још и 1490 год. заузимала се у Дубровнику за исплату стојског дохотка српским светогорским манастирима Хиландару и Св. Павлу...

Ово је једини познати нам случај код нас: да један женски члан старе наследне ктиторске породице неколицине светогорских манастира (Хиландара, Есфигмена и Св. Павла), *налази стварно уточиште* при метоху једног мушког манастира своје ктиторије, а да се при том није одрекла световног живота и примила монашки чин; јер се Катакузина и у посмртној белешци о њој помиње само под њеним крштеним именом, исто као и њена сестра султанија или царица Мара; а о монашењу њиховом нема нигде ни помена, иако се за царицу Мару нарочито наглашује: да „*мнихом свешће Гори и иним манастиром јако мати обржејаше се и ходатаица* (беше за њих) *к' царсџвујушћому* (султану), *поњеже јако приснују своју матиер цар Мухамед*

⁵¹ Гласник LIII, 42.

⁵² Новаковић, Законски споменици, 444—445

⁵³ Гласник LIII, 43.

љуб'јаше и почитоваше (ју), ашће и невер'н сиј.“⁵⁴ Изгледа ми, да у овој последњој реченици летописачке белешке можемо наћи и решење загонетке о њиховом немонашењу, и са правом поставити претпоставку: да се царица Мара и грофица Катакузина, противно ранијим традицијама, нису замонашиле у главном с тога, што су веровале да ће ако остану у световном staleжу са много више успеха моћи утицати на турској порти у корист цркве и монаштва свога народа...

Врло је веројатно, да су и поједини претставници цркве, а нарочито митрополити, епископи и игумани, који су после Маричке и Косовске битке изгубили своје положаје, потражили уточиште у свегогорским манастирима, а у првом реду у Хиландару; али и о томе имамо врло мало података. Поуздано нам је познат само случај са сереским митрополитом Савом, који се 1381 и 1386 год. помиње, у једној повељи и у једном запису, као игуман манастира Хиландара — „и тогда игум'нствујушту в' томжде манастири Хиландари митрополиту царскога града Сера кир Савје“.⁵⁵ Сем тога изгледа, да се после Маричке катастрофе склонио у Хиландар и мелнички митрополит Кирил; јер се у хиландарској ризници налази хрисовуља цара Уроша и мајке му царице Јелене, издата у Серезу 1356 год., за лично властелинство тога митрополита над имањима и селима цркве Св. Николе Стошког у Мелнику, коју је сам митрополит из рушевина подигао и обновио.⁵⁶

3. КАСТАМОНИТ.

Један од најзнатнијих војсковођа деспота Стефана Лазаревића, челник Радич Поступовић, доцнији велики челник деспота Ђурђа, познат по документима од 1413—1435 год., осигурао је себи, својим братанцима и сестрићима, као и свом духовнику ариљском митрополиту Марку, нарочита ктиторска уточишта у свегогорском манастиру Кастамониту, сада више познатом под именом Константонит. Истина, Радич је раније и у Србији створио себи две задужбине, саградивши и обдаривши властеоским селима и другим добрима цркву манастира Св. Богородице на речици Габровници у крушевачкој области⁵⁶ и манастир Св. Ђорђа у Враћевцници⁵⁷, југоисточно од Рудника; али, рачунајући са приликама времена и могућношћу да Турци заузму целу Србију, — пошто су већ били заузели крај у коме се налазила његова прва задужбина Св. Богородица на Грабовници, — нашао је за корисно и потребно: да и у Светој Гори, за сваку евентуалност, поуздано осигура задње уточиште себи и својим најближим мушким рођацима...

Кастамонит је, по једној традицији која и данас у том манастиру живи, и раније имао извесне везе са Србима. У њему се, на име, показује једна стара чудотворна икона Св. Богородице Одигитрије или заштитнице путника, која се некад налазила у чувеном Влахеронском храму у Цариграду, па ју је Кастамониту даровала српска принцеза Ана, добивши је од византијског цара Манојла II (1391—1425),⁵⁸ мужа Српкиње царице Јелене, кћерке Константина Дејановића, последњег српског господара у средњем веку († 1394) у областима с леве стране Вардара. Сем тога, врло је веројатно, да се је, после тешких катастрофа на Марици и Косову, и у Кастамонит склонио, као монах, по неки угледни Србин и отуд одржавао везе са својом отаџбином. На тај начин биће нам више разумљив и долазак кастамонитског игумана Неофита у Србију, да тражи помоћ од чувеног деспотовог челника Радича, у доба (око 1430 год.) када је он подизао себи нову задужбину у Вра-

⁵⁴ Гласник LIII, 42.

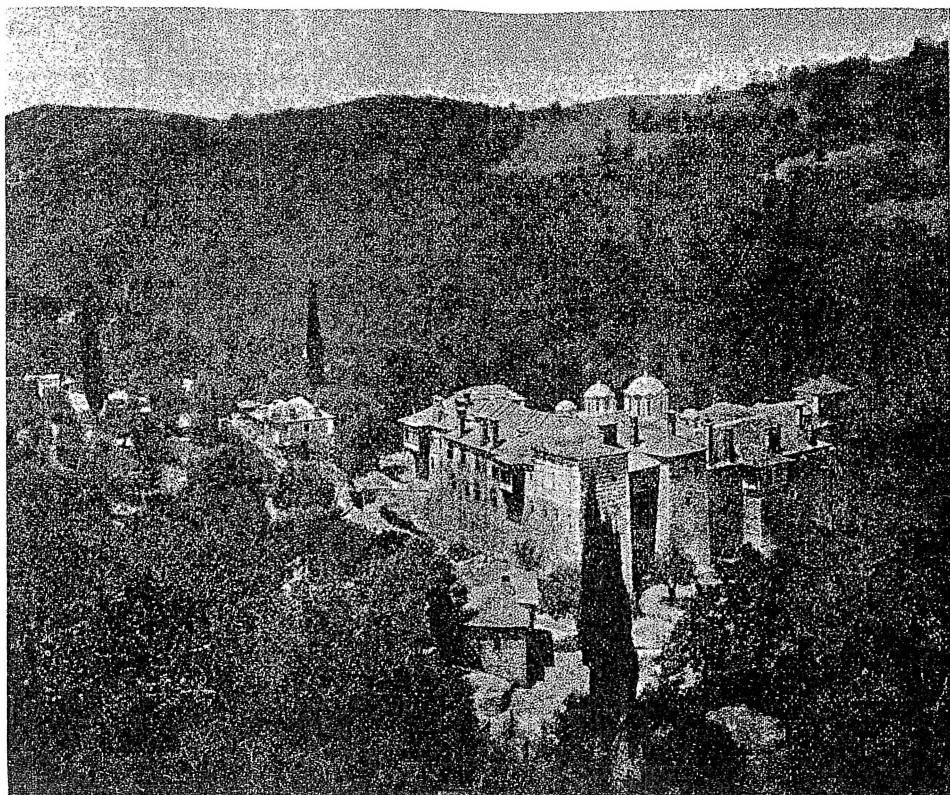
⁵⁵ Новаковић, Законски споменици, 454; Стојановић, Записи, бр. 156.

^{56a} Новаковић, *ibidem*, 308—310.

⁵⁶ Споменик III, 4.

⁵⁷ Гласник XXI, 31.

⁵⁸ Путеводитель по Св. Аѳонской Горѣ, Москва 1903, стр. 59.

Сл. 7. — Манастир Кастамонит.

ћевшници. Из једне сачуване челникове повеље од 1430,31 год. у Кастамониту, сазнајемо: да се Радич врло спремно одазвао позиву игуманову да обнови манастир Кастамонит у Св. Гори и постане његов нови ктитор; али том приликом, по свој прилици под утицајем свога духовника ариљског митрополита Марка, Радич је поставио нарочите услове манастирској управи о новом манастирском устројству, које ће се имати уредити на чисто киновијској или општежитељској основи, и о обвезама манастирским према њему као новом ктитору, његовим мушким рођацима и његовом исповеднику митрополиту Марку — за случај; да се сви они склоне у кастамонитски манастир и одлуче завршити живот као светогорски монаси... Иста повеља, најзад, уверава нас: да су игуман и његово братство пристали на све постављене им услове и обвезали се *„у свом записанију, у шомзи да пребивају непремнно дондеже стоити свейшии монастир.“*⁵⁹

Сем поменуте повеље сачуван је и нови устав Радичев и његова митрополита Марка, од 22 маја 1433 год., за обновљени Кастамонит. — Према подацима, које нам ти документи пружају, можемо утврдити ово:

Челник Радич је, већ у пролеће 1433 год., успео да потпуно обнови цео манастир Кастамонит. Он каже у експозицији свога устава: — „По силе мојеј потрудих се и *с'здах* монастир иже в' Светеј Горе светому и славному пр'вомученику и архидиакону Христову апостолу Стефану, на местје глагољемем Кастамонит; и *ина обнових* и *с'зидах* разорена, и *с'градих* и *ушвр'дих* в' том светом монастиру, *поњегже беше падшии* и *в' зајуштение приш'дии*.“ За тим га је снабдео са свима потребним богослужбеним предметима: са-

⁵⁹ Спомоник III, 34.

судима, кадионицама, свећњацима, окованим јеванђељем и другим књигама, црквеним одеждама и т. д.; и обећао је стално помагати га у свима потребама. Сем тога одредио је: да се сваке године о Ђурђеву дану исплаћује Кастамониту из његове ризнице по двадесет литара сребра — „што им ће бити за храну, да си купују жито;“ а у исто време исплаћиваће им се годишње и по две литре сребра за потребе *болнице*, на коју Радич у више махова нарочиту пажњу обраћа. Сво ово сребро даваће се само дотле док Радич буде у животу и на свом имању; а ако се он закалуђери и дође своје манастиру у Свету Гору, или га још раније стигне смрт као световњака („в'мирском пребиванију“), место тога сребра манастир ће ступити у властеоска права над *седам села*, која им је он, с допуштењем деспотовим („што су записана у господском хрисовуљу“), завештао за случај свога монашења или смрти. Од прихода тих села манастир ће сваке године, доклегод буде постојао, издвајати, пре свега, по две литре сребра и давати у своју болницу, као што то сада чини сам челник. Најзад, Радич је својој новој ктиторији уступио и половину свих доходака од својих рударских делова у Руднику и од рударског кола (за ситњење и топљење руде), које је сам саградио у свом селу рудничкој Каменици; док је другу половину тих прихода уступио својој ранијој задужбини — манастиру Св. Ђорђа у Враћевшници. А када се око 1433 год. деспоту Ђурђу повратило Ново Брдо, Радич је уступио Кастамониту и делове које је имао у том рударском („сашком“) месту, са правом и не неку, ближе неодређену, царину...⁶⁰

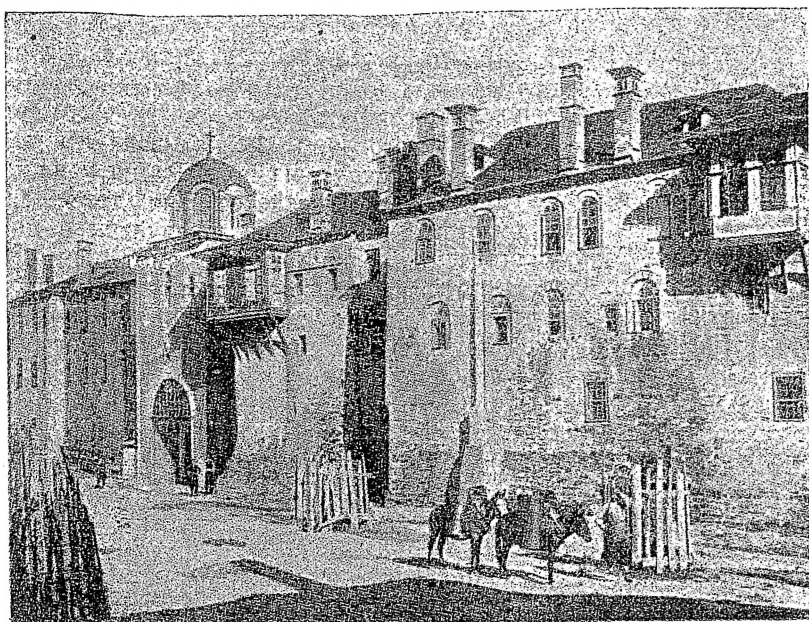
За сва ова дарована имања, сребрне црквене сасуде и друге предмете, села и права на приходе од рудника и царина, челник је наредио: да се не смеју отуђивати од манастира Кастамонита ни на који начин; а допустио је да се могу привремено заложити, само у случају какве велике и неодољиве манастирске нужде.⁶¹

Упоредо с материјалним осигурањем Радич се је, на основу ктиторског права, постарао и за унутрашње добро устројство свога манастира. — Пре свега он је категорички наредио: да живот монаха у манастиру мора бити на принципима чистог општежића или киновije, који захтевају потпуну заједницу свега, апсолутно лично сиромаштво и непоколебиву послушност свакога сабрата старешини и управи у смислу каноских прописа. С тога ће сва браћа заједно бирати себи старешину — *игумана и шест чланова управе* — „человек добрех с'борник“, који ће управљати и руководити свима манастирским пословима тако: да ни сам игуман не сме свршавати ни један посао без претходног споразума са својим саборницима, а ни један брат не сме предузети ништа без одобрења старешине. Све је у манастиру заједничко и нико не сме имати у својој ћелији ништа, — чак „до игле и до конца“, — без знања и одобрења старијега. Исто је тако и са новцем. Нико не сме имати ни једну пару или „динар“ код себе без знања и одобрења старијих. Све што који брат „испроси“ или добије од сродника или од кога било другога, мора донети пред игумана и „с'борнике“, те може задржати код себе само оно „што му они благослове и подаду“. Одело и храну даје свима манастирска управа. Јести и пити може се само у заједничкој трпези („да јест всеобште јадение и питие“ или „нигде да се диакониа не изедаа кромје трапезе“) и у болници за болесне. И кад који било гост дође, калуђер или световњак („бјелац“), јешће у заједничкој трпези са свом братијом; а само по изузетку „к'д се прилучи њекои гост доб'р (угледан) чловек“, може му се, после трпезе, однети вино у ћелију — „да му се послужи колико учече игумен“. — На гостопримство је челник ударио нарочити нагласак и препоручио братији да све госте лепо примају и испраћају — „заради је този најпрва поч'ст и полза братијам живуштим в' светом манастиру“.⁶²

⁶⁰ Споменик III, 34—36.

⁶¹ Ibidem, 35.

⁶² Ibidem, 35.

Сл. 7. — Улаз у манастир Кастамонит.

Најзад, челник Радич фиксирао је и односе манастира према њему као ктитору, његовим рођацима и његовом исповеднику, ако дођу на Свету Гору у манастир Кастамонит да ту као монаси живе и умру. — За себе је одредио: да је у случају његова доласка на Свету Гору манастир дужан постарати се за његово издржавање „с' в'саким благовољењем“ по нахођењу игумана и његових саветника — „добрих чловјек“, а према томе како се он одлучи где ће становати: дали у самом манастиру, или у каквој ћелији његовој у шуми, или где било другде на Светој Гори...

За случај пак, да после Радичеве смрти дође у Кастамонит његов исповедник — „духовник мој преосвештени митрополит арилски кир Марко“ — одредио је: да митрополит у место њега („в' место мене“) врши сва ктиторска права („да буде строитељ“) у тој задужбини докле год је жив.

О сродницима својим, братанцима и сестрићима, наредио је: да их је манастир дужан примити, ако дођу да као калуђери живе у њему; али ће их сматрати потпуно једнакима свој осталој манастирској браћи и снабдевање их, као и све друге, по правилима манастирским. Само за случај ако би се међу њима нашао који врло разуман и добар управник и заштитник манастирски, може га братство општим споразумом, по утврђеном обичају, избрати и поставити за старешину; а онај који нема тих особина — „да пребивајет с' братијама обште“.⁶³

Радич није допуштао ником никакву осопштину у свом светогорском манастиру, која је на Светој Гори почела отимати маха нарочито после Маричке и Косовске катастрофе, у вези са куповањем адрфата, и нарушавајући монашку дисциплину претворила многе манастире у идиоритме, где је сваки монах имао своју осопштину и сам водио бригу о својој исхрани, одевању и т. д. С тога је он наредио још и то: да сваки који хоће да живи („пребива“) у његовом манастиру Кастамониту мора се одрећи свега свога имања и предати га манастирској управи; а онај који неће то да учини може бити примљен у манастир само „у *госћинско име да преноћује и љаки да си изиде куде хоће своим иманием*“.⁶⁴

⁶³ Споменик III, 35.

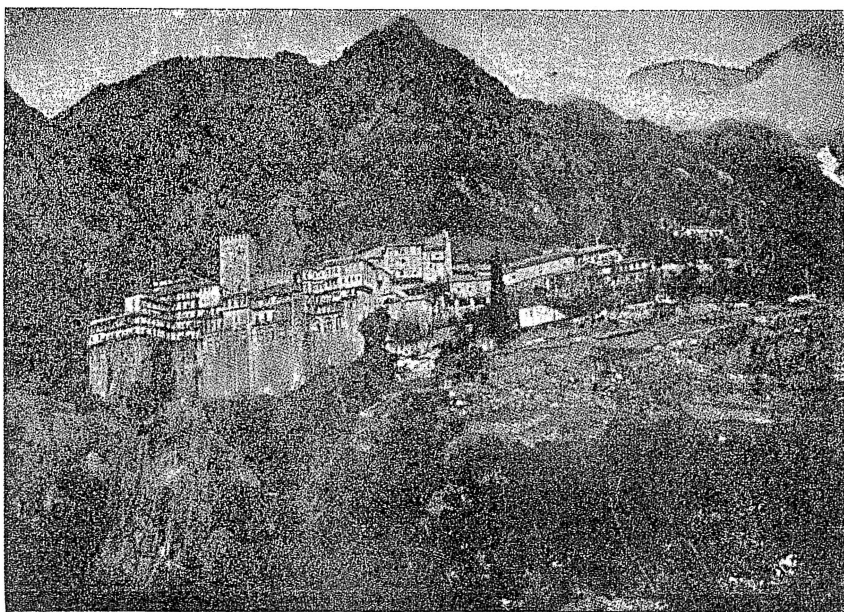
⁶⁴ Ibidem.

Велики челник деспота Ђурђа обвезао је калуђере свога манастира Кастамонита и на извесне дужности прам њему, као ктитару, и после смрти. Он је захтевао од њих: да му после смрти његове („по прешествии мојем к Господу“) поје литургију свакога четвртка „са кољивом и прилёвком“ за сву браћу и „с' в'саким упокојенијем братским јакоже ми се јесте обештали;“ а онога старешину, који се „др'знет нашу памет угасити в' светом манастиру“ проклиње и на овом и на оном свету...⁶⁵

Ослањајући се на чињеницу, да су у Кастамониту, поред поменутих докумената, сачуване и две хрисовуље деспота Ђурђа, којима се великом челнику Радичу потврђују баштинска права на град Купиново у Срему и на 70 села по Србији, као и кућа у Новом Брду,⁶⁶ мислим да с правом можемо претпоставити: да се је Радич, сит живота и борбе, већ негде после 1435 год., када га последњи пут срећемо у историјским документима, повукао у свој манастир на Светој Гори, понесавши са собом своје драгоцености и баштинске повеље, па су оне остале ту и после његове смрти и тако се сачувале до нас.

4. СВЕТИ ПАВЛЕ.

Овај у XV и XVI веку чувени нови српски манастир на Светој Гори почео се развијати као српски тек после Косовске битке из осамљене пустињске ћелије Светога Павла Ксиропотамског, која је дотле припадала грчком манастиру Ксиропотаму. Један, по стилизацији и језику, тешко разумљиви докуменат од 4 новембра 1400 год., о решењу власничког спора

Сл. 8. — Манастир Св. Павле.

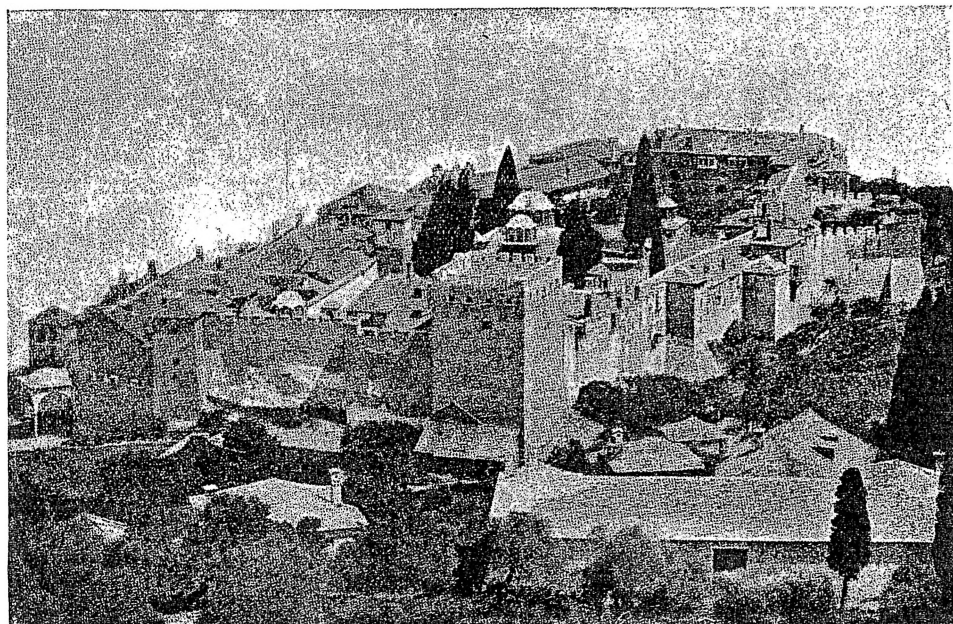
између Ксиропотама и новооснованог српског манастира Св. Павла, који је сачуван у ризници Св. Павла, пружа, када се пажљиво проучи, врло интересантне податке о постанку манастира Св. Павла — у вези са учесталим повлачењем из света угледних Срба крајем XIV века и настањивањем њиховим по Светој Гори. Из тог документа, на име, јасно се види: да су ускоро после Косовске битке („пред неколико убо љет“ — кажу Ксиропотамци 1400 год.), између осталих Срба, дошли у Свету Гору и врло угледни иноци

⁶⁵ Споменик III, 35 – 36.

⁶⁶ Споменик III, 3—5.

Герасим — Радоња и Антоније — Богдаш (?), који су у свету имали важне положе — „јуже и в' мире благородни и нарочити кнези (беху).“ Они су, хо дајући по Светој Гори, наишли на ћелију Св. Павла, високо у планини светогорској, и одлучили су ту „с'здати от своего имания и труда святилиште Богови и дом в' с'браније же пользе душевние многим...“ По споразуму са управом Ксиропотама, коју су у једној прилици помогли са 100 унчи сребра, они су своју намеру извршили и већ за неколико година успели су да саграде многа здања: цркву (Св. Георгија?), ћелије и пирг, те да подигну и уреде башту и винограде, као и све остале потребе за живот манастирски...⁶⁷

По предању, које живи и данас међу Грцима у манастиру Св. Павла, стари саборни храм манастирски саградио је почетком XV века епископ смедеревски Герасим;⁶⁸ што је несумњиво мешање једног доцнијег обнављача тога храма, можда избеглог после пада Смедерева (1459 год.) тамошњег митрополита, и оснивача манастирског Герасима-Радоње? На ту могућност упозорује нас и чињеница: да је крајем XV века у манастиру Св. Павла био игуман Никон, за кога деспоти Ђорђе и Јован Стефановићи-Бранковићи, у својој даровници од 3 новембра 1495 год. у Купинову, кажу: да је раније био *придворни властелин* на двору њихова оца, слепог деспота Стефана⁶⁹ у Смедереву (1458—1459); па је, по свој прилици ускоро после пада Смедерева, и он, као и многи други, склонио се у Свету Гору.

Сл. 9. — Лавра Светог Атанасија.

Сем тога, у ризници манастира Св. Павла налази се баштинска повеља за лично властелинство грачаничког митрополита Венедикта, коју му је издао 6 септембра 1456 год. деспот Ђурађ Бранковић, са сином Лазаром, на имања манастира Враћевшнице, када је митрополит, после пада Новог Брда и целог Косова под Турке (1455), склонио се у северну Србију.⁷⁰ Врло је вероватно,

⁶⁷ Споменик III, 49—50.

⁶⁸ Пут водитељ по Св. Аѡноској Горѣ, 209.

⁶⁹ Miklosich, Monumenta, 540.

⁷⁰ Споменик II, 5—6.

да је и митрополит Венедикт доцније, после претварања целе Србије у турски пашилук (1459), потражио ново уточиште у светогорском манастиру Св. Павла, па је тамо и умро оставивши манастиру своју баштинску повељу. Најзад, изгледа, да се је на сличан начин склонио у манастир Св. Павла и поп Богдан из Новог Брда, или који од његових синова, када је 1455 Ново Брдо дефинитивно пало под Турке и ускоро расељено било; јер се у светопавловској ризници налази и акт, којим је неки монах Саватије 6 септембра 1434 усинио попа Богдана и уступио, њему и његовим наследницима, своју баштинску цркву и кућу у подграђу Новог Брда...⁷¹

Ваља нагласити: да су манастир Св. Павла од српских династа помагали једино Бранковићи. Од њих је у ризници манастирској сачувано шест разних повеља, почевши од 4 октобра 1410 год. па до 3 новембра 1495.⁷² — У овој задњој повељи још се каже, да је деспот Ђурађ не само обдарио него и „обнови и в’двигне“ манастир Светога Павла.⁷³ — О Лазаревићима нема ни трага да су штогод даровали овом манастиру; а тобожња повеља цара Уроша, из Призрена 2 јуна 1358 год., којом се одређује да се стонски доходак од Дубровника, за случај да српски манастир Св. Арханђела у Јерусалиму опусте, има исплаћивати на равне делове Хиландару „и манастиру светаго великомученика Георгија, глагољемѝ Свети Павл“,⁷⁴ јесте каснији заједнички фалсификат Хиландараца и Светопавловаца, пошто Свети Павле, као српски манастир, у доба цара Уроша није ни постојао, као што смо утврдили пажљивом анализом уговора између Ксиропотамаца и Светопавловаца од 4 новембра 1400 год. Тај фалсификат је постао, по свој прилици, око 1479 год., када је заиста опустео српски манастир Св. Арханђела у Јерусалиму и када су тадашњи српски манастири на Св. Гори, Хиландар и Св. Павле, на основу тога фалсификата, настојали да од царице Маре издејствују повељу од 15 априла 1479 год., којом се одређује: да се стонски доходак од Дубровника има у будуће исплаћивати светогорским манастирима Хиландару и Св. Павлу...⁷⁵

О великој пажњи царице Маре према манастиру Св. Павла живи и данас легенда у том манастиру: Како је она после пада Цариграда у ризници византијских царева нашла злато, ливан и смирну, које су источни мудраци принели Христу на дар, када их је звезда к њему довела, па је хтела да те дарове сама лично донесе у манастир Св. Павла; али, када је са даровима допловила у Свету Гору и приближила се манастирским зидинама, јављено јој је с неба, као некад византиској принцези Плакиди код Ватопеда, да не нарушава строги атонски устав, који забрањује женама приступ у светогорске манастире. И Мара је одмах застала, дочекала монахе који су изашли пред њу, и њима предала поменуто злато, ливан и смирну, који се и данас као велика светиња чувају у манастиру. — На месту томе, где је царица застала и предала дарове монасима, ударен је крст, који се назива „царичиним“; а у прошлом веку ту је подигнута и капела, у којој је сликарском кичицом приказана прича: како калуђери дочекују дарове, које им царица Мара носи.⁷⁶

5. ОСТАЛИ СВЕТОГОРСКИ МАНАСТИРИ.

Сем приведених података о уточишту Срба после Косовске битке по светогорским манастирима, налазе се још многи трагови по којима се с правом може претпоставити: да су Срби, сем у поменуто манастире, крајем XIV и током XV века, склањали се такође и у разне друге светогорске манастире. Такав

⁷¹ Ibidem, 51.

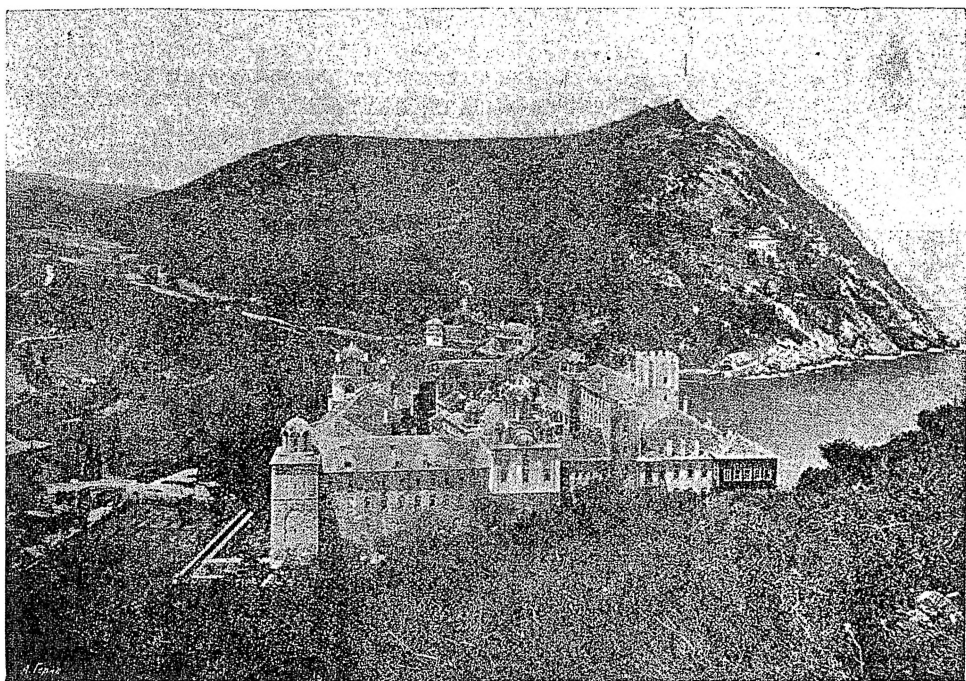
⁷² Новаковић, За онски споменици, 528—532.

⁷³ Miklosich, Monumenta, 539.

⁷⁴ Ibidem и сряв Новаковић, Законски споменици, 710, прим. 1.

⁷⁵ Miklosich, Monumenta, 520—522.

⁷⁶ Путеводитељ по Св. Аѡанској Горѣ, 211.

Сл. 10. — Манастир Есфигмен.

један траг, на пр., налазимо и у једном запису у рукопису Теофилактова тумачења јеванђеља, који је припадао деспоту Стефану (1402—1427), па га је он даровао грчком манастиру *Ксеноху*;⁷⁷ јер чињеница да деспот налази за умесно и потребно да један свој српски рукопис поклони грчком манастиру, сама собом изазива претпоставку: да је у то доба у Ксеноху морало бити угледних Срба, којима је могао бити од потребе и користи српски превод, са грчкога текса, Теофилактових тумачења... Од интереса је и један други запис из времена после 1402 год., који нам је оставио: „последњи в' иноцех и грешни Јевсевије, *родом Ср'бин*, от племена по оцу Николичина, по матери же Растисала..., *в'нук јунака севастокрајтора* (Влатка?),“ — у једном српском рукопису (Диоптри) писаном у Цариграду 1388 год. — У његовом запису каже се: „В' јуности же бих слуга цара турскога Ил'дрим Бајазита; *бежави же* от цара тога *в' Свећују Гору поштригох се*...“⁷⁸

Нема сумње, да је присуство знатног броја угледних Срба и у главном светогорском манастиру, у *Лаври Св. Атанасија*, у првом реду могло утицати на главне српске династе после Косовске катастрофе, Лазаревиће и Бранковиће, да нарочиту пажњу обрате томе манастиру и богато га дарују, не само новцем него и селима и другим имањима по северној Србији; а исто тако врло је веројатно, да је сличан разлог руководио и саме Бранковиће да узму и држе као своју ктиторију и грчки манастир Есфигмен или Свимен — први суседни манастир Хиландару.

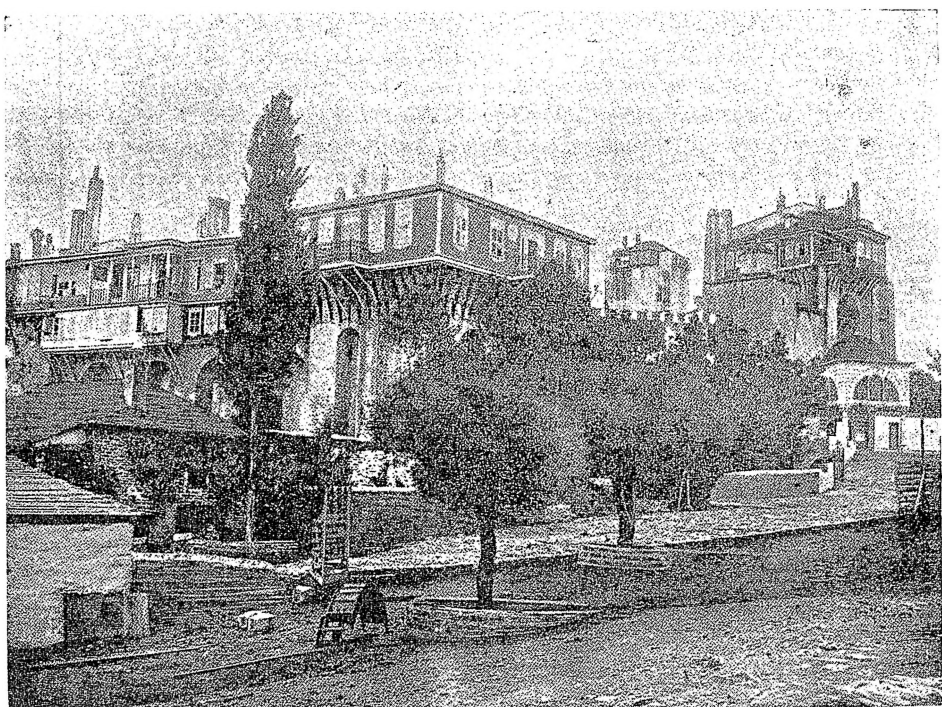
Од Лазаревића чува се и данас у ризници Лавре Св. Атанасија шест повеља,⁷⁹ а од Бранковића две.⁸⁰ Из њих сазнајемо: да је Лавра Св. Атанасија у свом властелинству у Србији имала један трг — Парафин, раније звани Парафинов Брод, и једанаест села око њега (Вранково, Бошково, Курилова, Мутница Горња, Шалудовац, Буљани, Извор, Брњица, Квасичевица, Петруша и Плана); од којих велика већина и данас постоји под истим именима

⁷⁷ Стојановић, Записи, бр. 242.

⁷⁸ Ibidem, бр. 6107.

⁷⁹ Новаковић, Законски споменици, 495—501.

⁸⁰ Ibidem, 501—504.

Сл. 11. — Манастир Ватопед.

у Параћинском срезу. Властелинство је уживало и нарочите велике привилегије и имунитете, уобичајене у оно доба за светогорска властелинства по Србији; а уз то је од деспота Стефана добило још и два сребрна и позлаћена свећњака, у вредности од шездесет литара сребра, и право на двадесет литара сребра од новобродске царине сваке године. После смрти деспота Стефана Турци су, поред осталог, заузели и Параћин са његовом облашћу, те је и Лавра изгубила своје властелинство у тој области. С тога је деспот Ђурађ обвезао се (око 1430): да ће манастиру Св. Атанасија давати годишње по осамдесет литара сребра, докле год целу лаварску метохију не поврати под своју власт. А када је Ђурађ успео да поврати одузете му области, Лаварци су га, после извесног времена, замолили: да откупи сва њихова села у Србији и у име прихода од њих да им даје сталну годишњу помоћ. Деспот је пристао на то и 16 фебруара 1452 год. издао је повељу: да враћа себи сва села лаварске метохије у својим областима и да ће за то давати Лаври сваке године по сто и двадесет литара сребра из своје ризнице...⁸¹

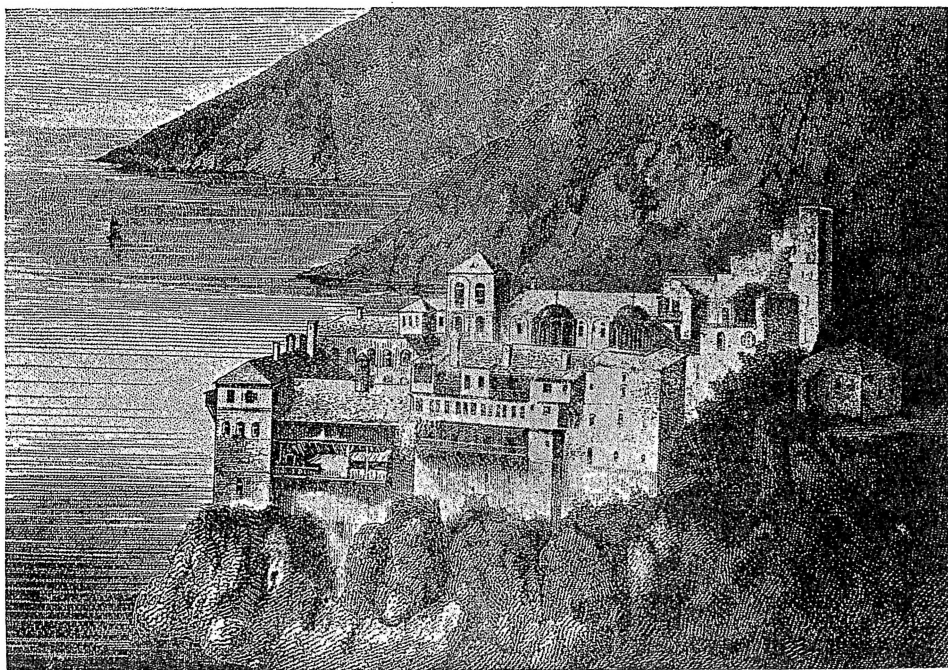
За сва та добра деспот Стефан и деспот Ђурађ нису ништа друго тражили од Лавараца, већ да им чине молебствија за живота а помене после смрти — „како је обичај манастира и каконо чине помен светопочившему господину цару Стефану“.

Деспот Ђурађ је дао, у задњој својој повељи од 1452 год., и детаљно фиксирати све те манастирске обвезе за молитве и помене, наређујући: да се њему и сваком поједином члану његове породице (жени Јерини, синовима Гргуру, Стефану и Лазару, кћерима Мари и Катакузини, и снахи Јелени Палеологовој, супрузи најмлађег му сина деспота Лазара) има сваког месеца, *докле-год су живи*, служити по три литургије; *једанпут годишње* одржаће се „на сред велике цркве“, по обичају за царе и ктиторе, свима заједно *свечано молебствије са кољивом* — за живот, здравље и напредак њихов —

⁸¹ Новаковић, Законски споменици, 504.

уз двадесет литургија, које ће се истог дана за све њих отслужити по разним лаварским црквама, са „саборном ѿрѣзом и ѿрѣлком“. Тачно тако служиће се свима њима и ѿсмртѣни ѿмени са литургијама, када сви помру — „по сва љета дондеже и манастир стоит“; пошто се за сваког појединог, прве године после његове смрти, одрже редовни помени трећег, деветог и четрдесетог дана, о пола године и о години...⁸²

Занимљив је нарочито и један додатак, што га је деспот Стефан Лазаревић унео у своју повељу од 20 јануара 1427 год., уговарајући с Лаварцима молитве за живота и помене после смрти. Из тог додатка се види, како је Стефан и пред смрт своју био врло опрезан, мислио на све евенту-

Сл. 12. -- Манастир Григоријат.

алности и осигуравао се за сваки случај. Он је, на име, тражио: да му манастир чини посмртне помене, како је погођено, и за случај да он буде прогнан из своје отаџбине и умре у туђој земљи, а манастир изгуби села и приходе које му је он даровао. — У тексту се каже: „и ако би се мење, грех ради мојих, по попуштенију Божију, прогнаније случило и да ми буде у чуждој земљи с’мрт и гроб, и ако се би овој (што је даровао) от манастира отлучило... да је (ипак) мење дл’ж’н манастир в’се овози (што је уговорено) напл’но исправљати, дондеже и манастир стоит“.⁸³

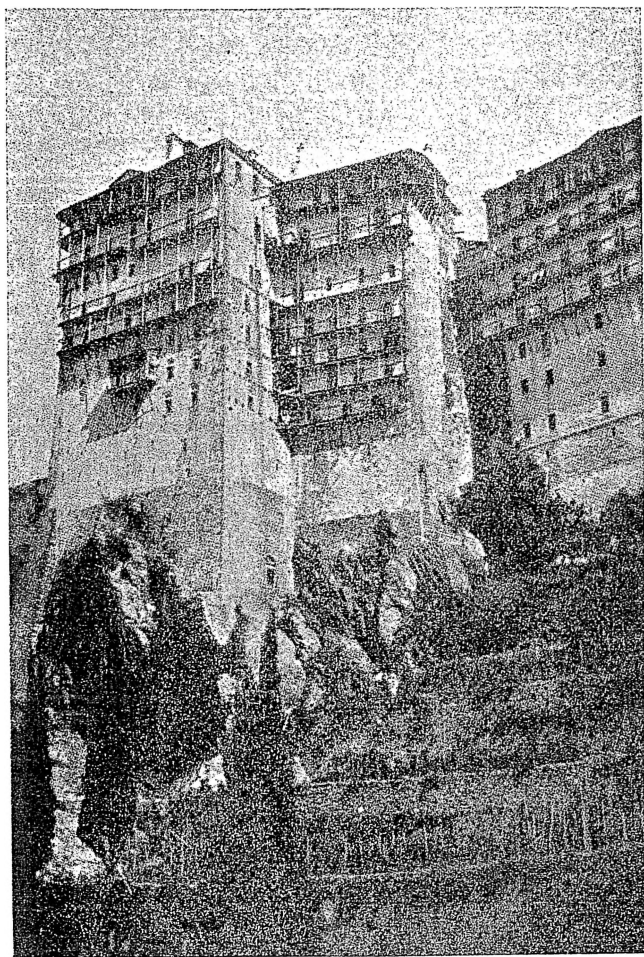
Есфигменци, први суседи Хиландара, којима су већ краљ Владислав и цар Душан, са њиховим синовима, били ктитори,⁸⁴ одржавали су, преко својих калуђера српске народности, тесне везе и са српским династама после Косовске битке. — Деспот Ђурађ, у својој хрисовуљи од 11 септембра 1429 год., каже: да је на молбу изасланика манастира Есфигмена (Свимена), по-

⁸² Новаковић, Законски споменици, 503—504.

⁸³ Ibidem, 501.

⁸⁴ Miklosich, Slawische Bibliothek I, 197; L. Petit et W. Regel, Actes d’Esphigmenon, у Византійској Временникъ XII, 41.

отвореним ковчежићем (ризницом?) у руци, налази у параклису појаса Богородичина⁸⁷ и да на Светој Гори постоји традиција да је тај појас даровао Ватопеду српски кнез Лазар.⁸⁸ За⁸⁹ тим, у ватопедској ризници налази се један

Сл. 14. — Ћелије с балконима манастира Симонопетре.

драгоцен крст, са мошти-ма разних светитеља, који су даровали својој задужбини Св. Ваведења (Нова Павлица), на Ибру више Рашке, браћа Стефан и Лазар Мусићи, нећаци кнеза Лазара, после смрти њихове мајке монахиње Теодосије;⁸⁹ а ту је и једна повеља деспота Ђурђа,⁹⁰ којом одређује годишњу помоћ од шездесет литара сребра манастиру Ватопеду из своје ризнице...

По атонској традицији један Србин пустињак, „молчалник“ или „хесихаста“ Григорије, основао је крајем XIV века, у доба око Косовске битке, манастир Св. Николе на самој југо-западној обали Свете Горе. Тај је манастир доцније по њему прозват *Григоријаш*. Умро је око 1406 год. и црква га слави као светитеља 7 децембра. Нема сумње да су се око њега купили и други Срби, али о томе нема никаквих докумената. Према забележеном предању српски су калуђери, приликом великога пожара у Св. Гори 1761 год., однели некуд

његове мошти из храма њему посвећеног, — који и данас постоји у манастиру, — као и све књиге, документа и опис његова живота; а у актима атонским нађен је један његов потпис из 1405⁹¹ год.

Најзад, у низу светогорских манастира за које мислимо да су давали азил Србима, који су после Косовске битке склањали се у Свету Гору, држим да можемо поменути и манастир *Симонос Пејџра*. Њега је, као какав витешки замак, подигао на једном од најромантичнијих положаја у Светој Гори,

⁸⁷ На основу личних проматрања у Ватопеду; срав. G. Millet, J. Pargoire et L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l' Athos I*, бр. 105 и 101.

⁸⁸ Г. Дебольскій, *Дни богослуженія I*, 137.

⁸⁹ На основу личних проматрања у Ватопеду; срав. G. Millet etc., *ibidem*, 69—70.

⁹⁰ V. Langlois, *Le Mont Athos*, 76; а у регесту код Miklosich, *Monumenta*, 476, погрешно 150 литара сребра.

⁹¹ Филаретъ, *Святые южныхъ славянъ*, С. Петербургъ 1894, 301—302.

српски деспот Угљеша,⁹² брат краља Вукашина и господар југоисточне Македоније, како изгледа пред своју погибију на Марици 1371 год. Знамо, на име, из једне сачуване Угљешине повеље Хиландару, да је он почетком те године бавио се на Светој Гори и, посетивши у Хиландару гробове свога таста Ћесара Воихне и сина Угљеше, за „помен вечни себе и гробовом тем,“ даровао Хиландару два села у области Струмског или Тахинос Језера, на Орфанском заливу, Акротир и Зарвинце.⁹³ Ускоро после тога Угљеша је, заједно са братом својим краљем Вукашином, погинуо у борби са Турцима на Марици код данашњег Чирмена — 26 септембра 1371 год., и по сведочанству једнога томе догађају савременог светогорског монаха, који нам је оставио најпоузданији запис о тој катастрофи, њихова тела остала су непогребена на месту битке — „и тамо кости их падоша, и непогребени пребиша.“⁹⁴ Међутим, светогорска легенда, причајући како је деспот Јован Угљеша саградио тај манастир из захвалности прама испоснику Симону, који се подвизавао на тој високој стени (отуд Симонос Петра = Симонов Камен) и излечио му тешко болесну кћерку, и данас тврди: како је, тобоже, доцније и сам Угљеша, сит живота и власти, напустио свет, настанио се у овом свом манастиру и у њему умро као монах..⁹⁵

О каснијим односима манастира Симонопетре са Србима немамо података; сем једне вести: да се у томе манастиру налазила једна грчки написана повеља деспота Ђурђа,⁹⁶ којом је одређено било да се Симонопетри, из ризнице деспотове, сваке године исплаћује по двадесет литара сребра...

Рад. М. Грјућ

RÉSUMÉ

Les asiles du Mont Athos destinés aux souverains et seigneurs serbes après la bataille de Kossovo.

Les bulles émanant de souverains, les règles des monastères et les chartes de leurs donateurs (cîteurs) et surtout les contrats particuliers dits adelphiques (fraternels) conclus entre divers souverains et seigneurs serbes et les représentants des divers monastères du Mont Athos à la fin du XIV-e siècle et dans la première moitié du XV-e, concurremment avec diverses autres sources historiques, ont permis au professeur Radoslav Grujić de découvrir les nouveaux faits suivants:

1. Après la bataille de Kosovo, les souverains et seigneurs des régions serbes du centre eurent, malgré leur droit d'asile politique à Raguse, en cas de bannissement hors du pays et de dépouillement total, tendance à s'assurer en outre dans certains monastères du Mont Athos un refuge, ou une rente annuelle pour eux et leur famille au cas où pour une raison quelconque ils n'auraient pas pu venir y demeurer (La princesse Milica, avec ses fils le prince Stéfan et Vouk, et ses cinq filles au monastère de Saint-Pantéléimon — Rossikon).

2. Les représentants mâles de la dynastie des Lazarević et des Branković avaient des refuges assurés à Hilandar, fondés sur leur plein droit de cîteurs (fondateurs) hérité de l'ancienne dynastie des Nemanjić; les membres féminins de ces familles trouvaient asile dans les propriétés conventuelles de Hilandar, situées hors du Mont Athos (Katakuzine, comtesse Celska, fille du despote Djouradj Vouković, à Konča).

⁹² Σωτήριον Τό Ἀγίον Ὅρος, 36; К. Јиречек. Историја Срба I, 320.

⁹³ Petit et Korabiev, Actes de Chil. II, 532—535; Новаковић, Законски споменици, 445—446; Р. Грујић, Топографија хиландарских метохија у солунској и струмској области од XII до XIV века, из Зборника радова посвећених Јовану Цвијићу, Београд 1924, стр. 15.

⁹⁴ Стојановић, Записи, бр. 4944.

⁹⁵ Путеводитель по Св. Аѡанској Горѣ, 228.

⁹⁶ Langlois, Le Mont Athos, 61.

De la même manière, en restaurant et en réorganisant financièrement le monastère de Kastamonite, le grand „čelnik“ serbe Radič, principal général des despotes Stefan et Djouradj (1413—1435) s' assura dans ce monastère un droit d' asile de citeur, pour lui et sa plus proche parenté mâle et son confesseur.

3) Plusieurs seigneurs serbes (Veselko, seigneur du despote Stefan, avec ses frères, à Saint-Pantéléimon) et même des seigneurs albanais (tel Ivan Kastriote avec ses fils à Hilandar) s' assurèrent un asile dans les monastères du Mont Athos en se basant sur un droit adelphique ou fraternel acheté pour une somme d' argent.

4. D' autres seigneurs serbes qui aussitôt après la bataille de Kosovo s' étaient retirés sur le Mont Athos y devinrent religieux et se dispersèrent dans les divers monastères de la Sainte-Montagne (Lavra de Saint-Athânase, Vatopédi, Xenoh, Symopetra, etc.), ou construisirent de leurs mains et à leurs frais et entretenirent de nouveaux monastères serbes sur le Mont Athos (Saint-Paul, Grigoriat).

5) Dès après la catastrophe serbe de la Marica (1371) et surtout après la bataille de Kosovo (1389) se retirèrent aussi au Mont Athos certains dignitaires ecclésiastiques serbes, métropolités, évêques, abbés et autres; ils y apportèrent avec eux leurs titres de propriétés personnelles ou conventuelles, lesquels sont aujourd'hui encore conservés dans les trésors des divers monastères du Mont Athos (à Hilandar, Saint-Pantéléimon, Saint-Paul).

6. L' auteur a enfin constaté que l' expansion du *droit adelphique ou fraternel* dans les monastères du Mont Athos, après la bataille de Kosovo, eut une influence fâcheuse sur la discipline monastique et contribua au développement du *système* de vie *idiorythmique*, suivant lequel chaque frère pouvait avoir son bien personnel et vivre à part à sa guise (Saint-Pantéléimon, Hilandar, etc.); tandis que les *droits de citeur ou fondateur* confirmaient le *système* de vie plus modeste désigné du nom de cénobique dans les monastères, car tout y était commun et personne n' y pouvait posséder quoi que ce fût en propre (Kastamonite, etc.).
